

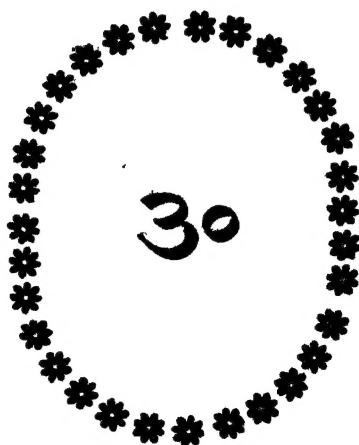
ગાંડીવ આલોચનમાળા

પુસ્તક : : ત્રીસમું

બંગાળી બિરખલ

બંગાળના ગોપાળભાંડની

હાજરજવાબીપણની વાતો

પ્રગટકર્તા

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર

૧૮૦-કેળાંપીઠ

સુરત

સ્વદેશી કાગળ
કિંમત છ આના

મધેડાનું રાજ

•-૧-•

મિયાઉં !

•-૧-•

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-અંગત
૧૪૭૩૫૫

માંડીવ સુદશાલય
કેળાપીઠ, સુરતમાં
છાપીને માંડીવ સા-
હિત્ય મન્દિર માટે
નટવરલાલ વીમાવા-
ળાએ પ્રગટ કરી

રમકડાંની દુકાન

•-૧-•

હાથી ધમધમ ચાલે

•-૧-•

પહેલી આવૃત્તિ
૧૯૨૯—૧૯૮૫

છેલેલેર ગોપાળભાંડ નામના બંગાળી પુસ્તક પરથી આ ચોપડી તૈયાર કરી છે.

અસલના વખતમાં રાજાઓ પોતાના દરબારમાં એકાદ રમુછ-વિનોદી માણસ નલાવતા. આ રિવાજ ઘણે ઠેકાણે હતો અને તેથી એવા વાચાળ અને હાજરજવાથી માણસોની બુદ્ધિ ખીલી ઉઠતી અને તેનો અવારનવાર રાજાઓને પોતાને પણ લાલ મળી જતો.

ખિરબલની આવી વાતો જગમશદ્ધર છે. અને હિન્દુસ્તાનની ઘણીખરી ભાષાઓમાં તે નજરે પડે છે. મદ્રાસના આંધ્ર દેશમાં રાયા અને અપ્પાણ કરીને બે આવા પુરૂષો થઈ ગયા તેની વાતોનું પુસ્તક ખિરબલનો બન્ધુ નામથી ગાંડીવ બાલોદ્યાનમાળાના ત્રીજા પુષ્પ રૂપે બહાર પાડ્યું છે. આવી વાતોમાંથી બાળકોને તેમજ મોટાંને પણ પ્રેરતાં જ્ઞાનગમ્મત મળી રહે છે. બાદશાહ અને ખિરબલની વાતોની અનેક આવૃત્તિઓ કેટલાંયે વરસો થયાં બપ્પાંજ કરે છે તે એનો પુરાવો છે. ખિરબલનો બન્ધુમાંની વાતો પણ અમુક અંશે લોકોને ગમી છે એમ માનવા કારણ છે. તેથી બંગાળના ખિરબલ સમા ગોપાળભાંડની આ વાતો પ્રગટ કરવાને ખાસ પ્રોત્સાહન મળ્યું છે.

રાયા ને અપ્પાની વાતોની જેમ આ વાતોમાં પણ

ચાળણીનો ઉપયોગ કરવો પડ્યો છે અને જેટલી સારી
 સારી લાગી એટલીજ લીધી છે. કેટલીક વાતોમાંની બધી
 રમુજ તેમાંની ભાષાની ખુબી પર હતી, તે ખુબી શુજ-
 રાતીમાં આવે એ શક્ય નહોતું એટલે તે છોડી દેવીજ
 પડી. તેમ બીજી પછુ ઓછેવત્તે અંશે નીરસ વાતોને
 ચાળી નાંખી. આશા છે કે આ વાતો પસંદ પડશે.

ન. વી.

બંગાળી બિરબલ

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર

ગાંડીવ અઠવાડિક
દર બુધવારે પ્રગટ થાય છે.
તેમાં આખા ગુજરાતની ખ-
બરો, નોંધો, રસુલ અને
સાહિત્યની ચર્ચા પ્રગટ થાય
છે. લવાજમ સુરતમાં રૂપિયા
ત્રણ. બહારગામ રૂા. ૪)
પરદેશ શિલિંગ દસ.

ગાંડીવ છાપખાનું
ગયા પાંચ વરસની કારકીર્દિમાં
આ છાપખાનાએ શુદ્ધ અને
સ્વચ્છ છાપકામ કરવા માટે
સારી ખ્યાતિ મેળવી છે.

ગાંડીવ સાહિત્ય
મંદિરના આ વિભાગમાં તમામ
ઉત્તમ લેખકોનાં વખણાયલાં
પુસ્તકો તેમજ નિર્દોષ, રસીલી
અને ભોધક કૃતિઓ મળી
શકે છે. લઘુણી કરવા લાયક
ઘોપકીઓ માટે ત્યાંજ લખો

સરનામું: ૧૮૦, કેળાંપીઠ સુરત.

સુરત આવો, ત્યારે
જરૂર મુલાકાત લેશો.

(૧)

ગોપાળભાઈ જાતના તો હજમ. પણ ભારે ચાલાક. જીભડી તો એમનીજ. કોઈ કંઈ બોલે તેનો જવાબ તો એવો આપે કે તે સાંભળીજ રહે!

અક્કલ પણ બહુ. જાણે બીજા પિરબલજ બેઠા લેવો ને. કોઈ વાતનો તોડ કાઢવો હોય તો તૈયાર. કશી ગુંચ હોય તો ઉકેલ ગોપાળ વિના કોણ કાઢે? એવા એ ગોપાળભાઈની વાતો વાંચવાની સૌને મજા પડશે!

ગોપાળભાઈને સૌ ગોપાળભાંડ કહે. ભાંડ એટલે નાટકી. ગોપાળને વેશ બજાવતાંયે કંઈ થોડા આવડતા હશે? એ તો કંઈ કંઈ ખેલ બજાવે.

કલકત્તા પાસે નદિયા નગરી છે. ત્યાં મહારાજ કૃષ્ણચન્દ્ર રાજ કરે. તેના રાજમાં ગોપાળભાઈ રહે. રાજની સાથે તેને સાફ બને. ચાલાક માણસ એટલે રાજદરબારે પહોંચતાં કેટલી વાર ?

રાજનો દરબાર. નોકર હોય, ચાકર હોય, કેટલાયે હંજુરિયા હોય. તે વિના રાજજનાં હજાર કામો કોણ કરે ?

ઘરડો ઘરડો એક હંજુરિયો મરી ગયો. એ જગા તો ખાલી પડી. એની જગાએ બીજો કોઈ રાખવો તો જોઈએજને !

રાજજીએ તો ગામમાં ઢંઢેરો પીટાવ્યો : હંજુરિયાની એક જગા ખાલી છે. જેને નોકરીએ આવવું હોય તે અરજ કરે.

ત્યાં તો અરજનો ઢગલોજ થયો છે ને ! મગન ને છગન ને નાથુ ને ચીમન ને રતિયો, ને ગુલાબ ને ભગુ, ને ખુશમન સૌએ અરજ કરી. રાજના હંજુરિયા થવાનું કોને ન ગમે ? જાણે ખાવાનું પીવાનું ને લહેરજ કરવાની ને ?

જગા એક ને અરજદાર તો બધા કુંડીબંધ !
હવે કેમ કરશું ? રાજજી તો વિમાસણમાં પડ્યા.

ગુંચ આવી એટલે ગોપાળભાઈ યાદ આવ્યાજ
છે. તરત તેડું મોકલ્યું. બોલાવીને રાજજીએ
કહ્યું: ગોપાળ, ગોપાળ, તારું એક કામ પડ્યું છે.
જેને, આ આટલા નંગમાંથી મારે કેને રાખવો ?
મને તો કંઈ સમજતું નથી. જગા એક છે ને
જેઘ્યે છે બધાને ! સારામાં સારો એક બોળી
પણ કેમ કાઢવો ?

ગોપાળ કહે: આહોહો ! એમાં તે શું અધરું
છે, મહારાજ ? કાલે બધાયને દરબારમાં બોલાવ-
જેને ! હું સારામાં સારો ચુંટી આપીશ !

રાજજીનેયે તેજ જેઘતું તું ને ! તુરત હુકમ
કરી દીધો કે કાલે દરબારમાં સભા રાખવી. સૌ
અરજદારને ત્યાં બોલાવવા. હુકમ પ્રમાણે તાપડ-
તોડ ગોઠવણ થઈ. ગોપાળભાઈ પણ ઘેર પધાર્યા.

વા વાતને લઈ જાય. ગામ આખામાં ખબર
પડી ગઈ કે હજીરિયાની જગા પર કેને નીમવો

તે ગોપાળ નક્કી કરશે. અરજદારોની પરીક્ષા એ કરશે. બધા અરજદારોને ખામર પડી એટલે કેટલા તો ઢીલાજ થઈ ગયા. કેટલાયે વિચારજ માંડી વાળ્યો. ઘણાને થયું કે હવે આપણો ઘાટજ નહિ બેસે. ગોપાળ જેવા ચતુર પરીક્ષકની પરીક્ષામાં પાસ થવું કંઈ સહેલું હતું ?

ખીજે દિવસે દરબાર ભરાયો. હજીરિયાની જગાને માટે આખા ત્રણ જીવાનિયા આવ્યા. તેમાંના એક બે ગોપાળને ઓળખતાજ નહોતા; ને ત્રીજો એવો જૂનો મરતો હતો કે નોકરી મેળવ્યા વિના ચાલેજ નહિ.

દરબાર શરૂ થયો. રાજજ આવીને સિંહાસને બેઠા. બાજીમાંથી ગોપાળ બેઠો. પછી પહેલા ઉમેદવારને બોલાવ્યો. તે આવી ખડો થઈ ગયો. સલામ ભરી.

ગોપાળે પૂછ્યું: કેમ, તારે નોકરી જોઈયે છે ?

ખડખડ હસી દાંત કાઢતાં પેલો બોલ્યો: જી, જેવો હુકમ.

ગોપાળ તો તેના મોઢા મોઢા દાંત ને ખડખડ હસવું બેઠનેજ ધરાઈ ગયો. તેને થયું કે આનામાં ઝાઝી અક્કલ નથી દેખાતી. પણ મોંઢા પર કંઈ એવું બતાવે ? એણે તો ઠંડે કલેજે કહ્યું: હજુરની સેવા ખરાખર બજાવશે ?

જી, હાં. બધું ખરાખર કરીશ.

ગોપાળે પૂછ્યું: બધું કરશે ?

આખું શરીર, વાળ માથું બધું ધુણાવતો પેલો કહે: જી, બેડા શીવવાથી માંડી ચંડીપાઠ ભણવા સુધી; જે કહેશે તે કરીશ.

ગોપાળ કહે: ના, ના. એ વાત, કંઈ મારે ગળે નથી ઉતરતી. મને લાગે છે કે હંમેશ તારાથી બધું કામ નથી થવાનું.

પેલો તો એકદમ ગુસ્સે થઈ ગયો ને અકળાધને મોઢે સાદે બોલ્યો: એ શું બોલ્યા ? હું બધું નહિ કરી શકું તો કોણ કરી શકશે ?

માથું ધુણાવી ગોપાળ બોલ્યો: મારા તો મગજમાં વાત નથી ઉતરતી બાઈ.

પેલો અભિમાનભેર બોલ્યોઃ એમ તમે બોલો તે કંઈ ચાલે ? ખાતરી ન થતી હોય તો પારખું કરી જુઓ. પહેલેથીજ એમ તમે ડોકું ધુણાવી બેસો તે કંઈ વાજબી કહેવાય ?

ઠીક વારૂ, જોઈશું. બાજુએ ઉભા રહો.

એમ કહી ગોપાળે બીજાને તેડાવ્યો. તેને પણ ઉપર મુજબ પૂછ્યું. એવાજ જવાબ દીધા. એ જોઈ ગોપાળે પહેલાની પેઠેજ તેને પણ બાજુએ ઉભો રાખ્યો.

પછી તેડાવ્યો ત્રીજાને.

ગોપાળ પૂછેઃ કેમ, કામ થશે કે ?

હાથ જોડી એ બોલ્યોઃ જી, આપની મહેરબાનીથી કરી શકીશ.

ગોપાળ કહેઃ નક્કી ? બધું થશે ?

માથું નમાવી પેલો બોલ્યોઃ આપ કહેશો તે કરીશ.

ગોપાળે ફરી કહ્યુંઃ પણ મને લાગે છે કે તારાથી બધું બરાબર નહિ થાય.

પેલો તુરત બોલ્યો: જી, બધું તો ખરાબર નહિજ થાય એમ મને પણ લાગે છે.

ધીરે સાંઢે ગોપાળ કહે: ના, ના, એમ તો થશેય ખરું.

પેલો તો નયું ફેનોગ્રાફજ હતો ના! બોલ્યો: જી, એમ તો થશે સ્તો.

તોયે શીખવું તો પડશેજ—ગોપાળે જણાવ્યું.

જી, શીખ્યા વિના કંઈ ચાલવાનું છે?

ગોપાળે હસીને કહ્યું: ના, ના, એમ તો તું ઉપયોગી થઈ પડશે એવી મારી ખાતરી છે.

પેલો તો પોપટજ હતોને! બોલ્યો: જી, મારીયે ખાતરી છે.

ગોપાળ કહે: એમ છતાં કોઈ વાર તું થાપ ખાઈ જવાનો.

પેલો કહે: જી, કોઈ કોઈ વાર ભૂલ તો થાય સ્તો. જેવી આજ્ઞા.

ગોપાળ તુરત રાજ તરફ ફેર્યો ને કહ્યું: મહારાજ, હો, આ તમારો હનુરિયો. એ ખરાબર

તમારું કામ બનવશે. હંબુરિયા થવાની ચાવી એને બરાબર માલમ છે. એનેજ રાખી લ્યો. ઠીક પડશે.

રાજાએ તેને રાખી લીધો.

પછી કોઈકે ગોપાળને પૂછ્યું: ગોપાળ, એને કેમ પસંદ કર્યો? એવી તે કંઈ ચાવી?

ગોપાળ કહે: કેમ, ના સમજ્યા? હંબુરિયા થવું એટલે હા જ હા કરવી. રાજાજી કહે કે રાત છે. તોયે કહેવું જ! ને કહે: ઉંડું, દહાડો છે. તો કહેવું: જી, સૂરજ હંબુ નથી આથમ્યો. એવા માણસથીજ હંબુરિયા થવાય. જરા બીજી ગડબડ કરે તો નોકરીમાંથી નાળીયેરજ મળે ના!?

પેલા બે જણા ઉમેદવાર બનીને આવેલા, તે પણ હંબુરિયા બનવાની કળા શીખીને ઘેર પાછા ગયા.

(૨)

રાજા રજવાડા એટલે ધુની માણસ. નદીયાના રાજાએ એવાજ હતાતો.

એક દહાડો રાજ મહેલમાં બેઠેલા, આસપાસ બધા હાજરિયા હતા. એવે રાજા જોલ્યા: આજે હું ફરવા ગયો'તો. ફરીને પાછો આવતાં પેલા ફળીયામાંના તળાવ તરફ જાયું, તો બાપરે, મને તો ખૂબજ ટાઢ ચઢી. એક તો આ શિયાળાની ઋતુ, તેમાં વળી સહવારનો વખત, ને તળાવમાં પાણી ઉછળે. પાણીના એ ઉછાળા જોઈનેજ મને તો કંઈ ટાઢ વાય, કંઈ ટાઢ વાય !

રાજાજના હાજરિયા ! હાજીહામાં તૈયાર. વળી તળાવ જોવાથી તે ટાઢ ચઢતી હશે? તોય બધા બરાડી ઉઠ્યા: હા, હા મહારાજ ! આ ઋતુજ એવી છે. તળાવ જોઈનેજ ટાઢ છૂટે છે. એ તો આપ હતા તેથી ફક્ત ટાઢ વાઈ, અમે હોઈયે તો તો ઠરીજ ના જઈયે ? !

એક વળી વધારે ડાહ્યો હતો. તે જોલ્યા: અને મહારાજ, એ તે કંઈ તળાવ છે? નયું બરફનું સરોવર છે, બરફનું !

રાજાજ જોલ્યા: એ તળાવમાં આખી રાત

છાતીબુડ કોઈ ઉભું રહે તો તેને હજાર રૂપિયા આપું.

રૂપિયાની વાત આવી ત્યાં સૌના મ્હોંમાં પાણી છૂટવા માંડ્યું. તોય તળાવમાં રાતે ઉભા રહેવાનું કંઈ સહેલું હતું જે? નજ બને એવું નહિ, તો પણ શરદીથી મરી ન જવાય? પણ પાછી રકમે મોટી હતી ને?

તોયે કોઈની હિંમત ના થઈ. રાજજી ફરી બોલ્યા: કેમ, નથી કોઈની તાકાત?

બધા ચૂપચાપ બેસી રહ્યા. માંદા પડવાનું કોને મન થાય?

રાજજીએ તો હુકમ કર્યો. ગામમાં ઢોલ વગડાવો ને ઢંઢેરો પીટાવો. જે કોઈ આખી રાત તળાવમાં છાતીબુડ ઉભો રહે તેને રાજજી એક હજાર રૂપિયા આપશે.

કેટલાય માણસોએ ઢંઢેરો સાંભળ્યો. તળાવ તરફ ગયા. હાથ પાણીમાં બોળ્યો. ને એટલેથીજ ઘેર ભાગી ગયા.

પણ થોડા દહાડા પછી એક બામણભટ દર-
બારમાં આવ્યા. તેણે ઢંઢેરો સાંભળેલો. તેણે જઈને
રાજાજીને કહ્યું: મહારાજ, હું તળાવમાં રાતે ઉભો
રહેવા તૈયાર છું.

તેની આ હિંમત જોઈ દરબારીઓ અચંબામાં
પડ્યા. રાજાજી પણ ગુંચવાયા. બોલ્યા: અરે,
ભટજી, તમે એ તળાવ જોયુંબોયું છે ?

ભટજી બોલ્યા: જી, જોયું છે મહારાજ.

દરબારીઓએ ભટજીને પાછા વાળવાને બહુ
બહુ કયું. પણ તે શાના કંઈ માને ? તે તો હંજર
રૂપિયા લેવા પરજ તૈયાર: બસ, હું તો તળાવમાં
ઉભો રહીશજ.

ભલે, રાજાજીએ રજા આપી.

સાંજ પડી. સૂરજદાદા આથમતા હતા ત્યાં
ખાઈ ખી તૈયાર થઈ જે અંબે કરતા ભટજી બાવા
તો પાણીમાં ઉતર્યા. તળાવને કિનારે પહેરો બેઠો.

રાત બધી ભટજી છાતીબુડ પાણીમાં ઉભા
રહ્યા છે. રાત બધી ખારસો મોટો દીવો લઈને

ચોક્કીદાર ફરતો રહ્યો છે. ત્રણ ત્રણ કલાકે રાજ-
મહેલની નોખત વાગે છે. નોખતે નોખતે ચોક્કીદાર
બદલાય છે. પણ ભટજી તો જેવા ને તેવા, શાંત ને]
સ્થિર પાણીની અંદર છાતીખુડ ઉભાજ રહ્યા છે!

સ્હવાર પડી. ચોઘડીયા વાગ્યા. ત્યાં તો હંતુ-
રિયા સમેત રાજજી તળાવ કાંઠે આવીને ઉભાજ
રહ્યા છે તો!

ભટજીએ રાજજીને નમન કર્યું ને પાણીમાંથી
બહાર નીકળ્યા. રાજજી ખુશ થયા. ત્રિભેરી ખાતાને
હુકમ કર્યો કે એને ધનામ આપી દેજે.

પણ આ બામણુ આટલામાં હંતર રૂપિયા
લઈ જાય? હંતુરિયાઓ બળી ગયા. અદેખાઈની
આગ તેમના પેટમાં સળગી. એક રાતના હંતર
રૂપિયા! અધધધધધધ!

એક જણે બામણુભાઈને પૂછ્યું: અલ્યા ભાઈ,
તેં આમ કેવી રીતે કર્યું એ તો કંઈ બતાવ.

ભટજી કહે: ઓહો, એમાં બતાવવાનું શું છે?
આખી રાત અંબામાનો જાય જ્યા કીધો ને

નજર રાખી ચોકીદારના દીવા તરફ. એમ ને એમ રાત પસાર થઇ ગઇ.

પેલો પૂછે: ચોકીદાર કેટલેક દૂર હશે ?

ભટજ બિચારા ભોળા હતા. તેમના દિલમાં કપટ નહોતું. કહે: પાસેજ હતો. ખાસ્સો મોટો દીવો લઇને ફર્યા કરતો'તો !

પેલો હબ્બુરિયો બોલી ઉઠ્યો: હાં હાં ! હવે સમજાયું. ચોરી પકડાઇ.—પછી રાત્રી તરફ ફરીને કહ્યું: મહારાજ, આ તો લુચ્ચાઇ છે. એણે આખી રાત પહેરેગીરના દીવા તરફ જોયા કીધું. દીવાની ગરમી એને મળી. પછી તો ઉભા રહેવાય જ ને !

એકે બોલવું જોઇએ, પછી થઇજ રહ્યું તો ! બધા પાસખાનો વાત લઇ પડ્યા: મહારાજ, અમે નહોતા કહેતા ? આ તળાવમાં રાત બધી તે વળી ઉભા રહેવાતું હશે ? એ તો આ દીવાની ગરમીથી ભટજ ઉભા રહ્યા. બાકી મકદૂર શી ?

બસ, હોહા થઇ ગઇ. ભટજએ તો ચોકીના

દીવા તરફ જોઈ ગરમાટો મેળવ્યો. એ તો લુચ્ચાઈ કહેવાય. એને વળી ધનામ શાનું? મારો ધક્કો ને કાઢો બહાર.

થઈ ચૂક્યું. ભટજી તો રડતા રડતા ઘર તરફ જવા નીકળ્યા. મારગમાં ગોપાળનો ભેટો અચાનક થઈ ગયો. તે નદીએ નહાઈને ઘર જતો હતો. રડતાં રડતાં ભટજીએ તેને બધી વાત કહી. ગોપાળે સાંભળીને કહ્યું: ઠીક છે. ગભરાઈશ મા. હાલ તો મારે ઘર ચાલ.

ઘર એને ઝાશરીમાં ઘેસાડી પોતે પેઠા રસોડે. રસોડાની પાછળ વાડો હતો. ગોપાળભાઈએ તો એક વાડામાં ખાડો ખોદ્યો. પછી એક વાંસ લીધો. વાંસને એક છેડે એક વાસણ ખાંધ્યું. વાસણમાં થોડા ચોખ્ખા નાંખ્યા ને થોડું પાણી. પછી વાંસને પેલા ખાડામાં દાટી દીધો. ત્યાંજ આગળ બીજો ખાડો ખોદી તેમાં થોડા અંગારા નાંખ્યા. ને જરા ઘાસ નાંખી બળતું કર્યું.

પછી એ બહાર આવ્યો. પ્રાક્ષણને કહ્યું:

ગભરાશે. મા મહારાજ, તમારા રૂપિયા કાલેજ તમને મળશે.

એમ કહી વિદાય કરી દીધાં.

આ બાબુ નવ વાગી ગયા. દરબારનો વખત થઈ ગયો. સૌ આવી મયા, પરંતુ ગોપાળ ન મળે. રાજાજીને ફિકર થઈ. ગોપાળ કેમ ન આવ્યો હશે ?

સિપાઈને તેડવા મોકલ્યો. સિપાઈએ પાછા આવી કહ્યું: ગોપાળે ભાત ચઢવા મૂક્યો છે. તે થાય એટલે ખાધને આવે છે.

કલાક થયો. પણ ગોપાળ શાનો દરબારે આવે ? રાજાજીએ ફરી તેડું-મોકલ્યું. તેણે આવીને પાછો એજ જવાબ દીધો.

ખખે ચચ્યાર કલાક થયા ને ગોપાળનો ભાત હજી રંધાતો નથી ! એ શો ગોટાળો ! રાજાજી તો ચિઠાઈ ગયા: જોઈ તો ખરો, એવો તે એના કેવોક ભાત છે તે ! ચાલો, ઉપડો એને ઘર.

રાજાજી તો ઉપડ્યા. લાવલશકર લઈને, —એટલે કે એના હજીરિયાસ્તો.

આવ્યા ગોપાળને ઘેર. તે આંગણામાંજ હતો. રાજાજીને જોઈ નમન કર્યું. તે તો બહુજ ગુસ્સે થયેલા. ઘાંટો પાડી કહે: અલ્યા, તને ચાર ચાર વાર તેડાં મોકલું, પણ તારાથી દરબારે નથી અવાતું; એવો તે કેવો કામદારનો કકડો થઈ ગયો છે ?

ગોપાળ નરમાશથી કહે: મહારાજ, ભાત થાય તે ખાઈને.....

રાજાએ ઘાંટો કાઢ્યો: એ તારો ભાતજ મારે જોતો છે ? ચાર ચાર કલાકથી રંધાતો નથી એ કેવોક છે ?

ગોપાળ વાડામાં રાજાજીને લઈ ગયો, ને પેલું વાસણ બતાવ્યું: મહારાજ, હજી બરાબર રંધાયો નથી. હવે રંધાશે. એમ કહી એણે પૈલા ખાડામાં થોડા વધુ લાકડા બળવા નાંખ્યા.

રાજાને તો તે જોઈ અડખડ હસવું આવ્યું: અરે ભલા માણસ, તું આકાશમાં ભાત રાખે છે, ને ધરતી પર ચૂલો સળગાવે છે, તે એમ તે વળી

ભાત રંધાતો હશે ! વાહ તારી અક્કલ ! વાહ તારી બુદ્ધિ ! વાહરે અલ્યા ગોપાળ, તું હનમ તે હનમજ રહેવાનો !

ગોપાળ કહેઃ મહારાજ, હું કંઈ એવો મૂરખ છું કે જાણી બેઠને ભાત આમ ચઢાવું ? પણ આ શહેર અજબ જેવું છે. અહિં તો તળાવમાં પડ્યા પડ્યા ચોકીના દીવાની ગરમીથી હુંક મળે છે; તો વળી વાંસ પરનો ભાત જમીન પરને ચૂલે ન રંધાય ? રંધાવોજ બેઠયે. જરા ધીરજ રાખો મહારાજ, હમણું થઈ જશે.

થયું. રાજજી તરત પોતાની બૂલ સમજ્યા. પેલા હનુરિયાઓનાં મોંઢાં કાળાં પડી ગયાં. રાજ બોલ્યાઃ ગોપાળ, ક્યાં છે એ બ્રાહ્મણ ?

ગોપાળે તરત બ્રાહ્મણને તેડાવી મંગાવ્યો. રાજજીએ તેને હનર રૂપિયા તરત અપાવી દીધા; અને ગોપાળની અક્કલ પર સૌ આફરીન થયા.

માત્ર પેલા હનુરિયાઓ એવા ઠંડા થઈ ગયા કે ન પૂછે વાત !

(૩)

દરબાર ભરાયો હતો. વાતોના ગપાટા ચાલતા હતા. એવે રાજાજી એકદમ બોલ્યા: અરે, નદિયામાં એકે કંભુસ છેજ નહિ એ વાત સાચી છે?

એક હનુરિયો બોલી ઉઠ્યો: મહારાજ, આપના રાજમાં કોઈ વાતની કોઈને ખોટ નથી. પછી કંભુસ કોણ હોય?

પણ રાજાજીને વિશ્વાસ ન બેઠો. તે કહે: તમે ખરાખર જાણતા નથી. તમારા કરતાં મને વધારે ખબર છે. એક બે કંભુસની વાત તો હું ખરાખર જાણું છું. તેમાંની એક તો છે મારી ઘરડી ફાઈ. તમે સૌ તેને ઓળખોજ છો તો! આજ સુધીમાં કોઈ લુલુપાંગળું પણ તેની પાસેથી મુઠ્ઠી ચોખ્ખા કે ખોખા ઘઉં નથી મેળવી શક્યું. તેની પાસે છે તો બહુયે દોલત, પણ મહાકંભુસ, મખખી-ચુસ છે એ તો!

રાજાની ફાઈ! તેને કંભુસ કહેવાનું કોનાથી બને? પણ ખુદ રાજાજી કહે ત્યારે કરવું શું?

સૌ ગુપચૂપ નીચે મોઢે બેસી રહ્યા. ડોશીમા કંબુસ હતા એ તો સૌ જાણે. પણ કોણ રાજની ફાઈને કંબુસ કહે ?

પણ આ સભામાં આપણા ગોપાળભાઈ પણ હાજર હતા. તે ફડાક લઈને ઉભા થઈ ગયા. તે કહે: મહારાજ, આપની ફાઈ કંબુસ હશે. પણ તોયે તેનામાં સહેજ પણ દયાનો છાંટો નથી એમ કંઈ કહેવાય? એક તો ઘરડાં માજી ને વળી પાછા રાજધિરાજ કૃષ્ણરાજનાં ફાઈ! એમ તે કંઈ બને?

રાજ હસીને કહે: ગોપાળ, તું મારી ફાઈને ઓળખતો હોય એમ લાગતું નથી.

ગોપાળ કહે: એમ કેમ? સારી પેઠે ઓળખું છું. કાલેજ એમને હું એક મોટું કોણું આપી આવેલો.

રાજ કહે: આપી તો બધાજ આવે. કંઈ લઈ આવવાની તાકાત છે? જોઈએ, હજમના છોકરામાં કેટલીક અક્કલ છે તે?—

ગોપાળે હસીને સહેજ નમન કર્યું. ને બોલ્યા:

મહારાજ, આપની આશિષથી ગોપાળ બધુંએ કરી શકે.

રાજા બોલ્યા: એમ ? જોઈએ ત્યારે, ફોઈની પાસે જોઈલા રૂપિયા તું લાવે, તેનાથી ચાર ગણ રૂપિયા મારે તને ઈનામમાં આપવા.

બલે મહારાજ.

કહી ગોપાળ તો ગયો. પણ તેને ધીરજ શાની હોય ? તે તો સીધો ગયો ફોઈબાને ત્યાંસ્તો. જઈને કહે: નમસ્કાર ફોઈબા !

ફોઈબા બોલ્યા: કોણ એ ? બેટા ગોપાળ કે ? જીવતો રહે મા ! તું આવ્યો તો સારું થયું. કેવું મનનું હતું તારું કોણું ! આજેજ સહવારે રાંધ્યું તું તાંબું બહુ ફૂકકડ લાગ્યું.

ગોપાળ કહે: આહો ! તમને જોઈતું હશે તે બીજું આણી આપીશ. પણ મા, એક વાત કહું ! રાજાજ તમારા કંઈ વખાણુ કરે, કંઈ વખાણુ કરે રાંધવામાં તમારો હાથ બહુજ મીઠો છે, તેના વખાણુ કરતાં રાજાજ થાકતાજ નથીને. આજે તે

કહે: ફેઠને રાંધતાં બહુ મનનું આવડે છે, ને વળી હમણાં શાકભાજી પણ બહુ તાજું આવે છે. જો એકાદ દહાડો—

પણ ફેઠ પૂરું સાંભળે શાના? બચ્ચેજ બોલી ઉઠ્યા: નારે મા, હું ગરીબ ડોશી! રાજરજવાડાને ખવડાવવાની મારામાં શી તાકાત! ક્યાં એ મોટા લોક!

ગોપાળ તરત કુદીને બોલ્યો: અરે મા, તમે શીદ ગભરાવ છો? રાજની વાત સંભારી તો મને રાતે ઉંઘ નથી આવતી. ને વળી મૂળમાં મૂળજી ભાઈ કુંવારા જેવી વાત! હું તો મારીજ વાત કરતો હતો, ફેઠબા!

ફેઠબાએ જોયું કે ગોપાળ હમણાંજ કોણું આપી ગયો છે. વળી એને ત્યાં હજુ ખીજ ઘણાંય કોળાં તૈયાર થઈ ગયાં હશે. એકાદ લાવીને આપે પણ ખરો.—એમ વિચારી બોલ્યાં: આહો, તારી વાત છે, તો તો શું? તું તારે આવજેને, આજે સાંજે અહિંજ જમજે! જમાડીશ હાં

બેટા ! પણ ભઈલા ! કોઈને કહીશ મા. હું ગરીબ ડાશી ને વળી—

ગોપાળ કહે: ના રે મા ! હું કંઈ ગાંડો બાંડો છું, તે કોઈને કહેવા જઈશ કે ગામમાં દાંડી પીટીશ ! સાંજે આવીશ, હાં મા !

એમ કહીને ગોપાળ તો માજીનું નોંતરું ક્યુલી રસ્તે પડ્યો.

રસ્તે જતાં ગોપાળે તો એ સવાકા ખરચી થોડી મચ્છી લીધી. ઘેર જઈ તેને સમારી કેળના પાંદડામાં વીંટાળી. પછી સાંજે ધોતિયાને છેડે એ પડીકું બાંધી દઈ ગુપચૂપ એ તો ડાશીમાના ઘરમાં પેંઠા.

માજીએ તો ગોપાળને રસોડામાં બેસાડ્યો. પત્રાળી માંડી. તેમાં ભાત મૂક્યો, કોળાનું શાક મૂક્યું, ને દડીયામાં કઢી મૂકી.

ખા હવે દીકરા—કહી ડાશી કંઈક લેવાને બેડેની ચોરડીમાં પેંઠા.

ડાશી જતાંજ ગોપાળે ધોતિયાને છેડેથી કાઢ્યું પડીકું. કોળાના શાકની પતેલીમાં ઘણી ખરી મચ્છી

નાંખી ભેળસેળ કરી દીધી. થોડી પોતાના બાણ-
માંના શાકમાં નાંખી. બંગાળામાં તો મચ્છી બ-
હુજ ખવાય. ઘેરેઘેર માછલી ખાવાનો રિવાજ.

એટલું કરી પછી ગોપાળ સડાકા બોલાવી
બોલાવીને ખાવા મંડી પડ્યો.

થોડીવારે માજી દુધ લઇ આવી લાગ્યાં. બો-
લ્યા: કેમ, ગોપાળ, શું મૂકું?

ગોપાળ કહે: ફેઈબા, મહારાજ બોટું નહોતા
કહેતા! રસોઈ બડી અચ્છી થઈ છે.

ફેઈબાનો હરખજ ન માય. બોલ્યા: વારૂ,
શું મૂકું?

એક મોટો કોળીયો ગપ્પ દધને મ્હોંમાં સેર-
વતાં ગોપાળ બોલ્યા: થોડું કોળામચ્છીનું શાક
મૂકે, ફેઈબા!

ફેઈબાને તો જાણે ધડાકો થયો. તે તો ચમ-
કીજ ગયાં. તે તો મરજદી હતાં. એવું કંઈ
ખાતાં નહોતાં. એકદમ બોલી ઉઠ્યાં: શું બોલ્યો,
ગોપાળ!?

ગોપાળ કહે: આ કોળામચ્છીનું શાક બહુ મળનું થયું છે મા !

અરે પેટબળ્યા ! એ શું બોલ્યો ? વળી કોળામચ્છીનું શાક કેવું ? એકલું કોળાનું જ છે ના !

ના, ના ! આ જુઓને પતેલીમાં, મારા બાણામાં—

ડોશીમાના ગભરાટનો પાર ન મળે. ગોપાળે તો પતેલીમાંથી મચ્છી કાઢી બતાવી. તે કહે: આ જુઓને ફેઈબા ! આવું સરસ શાક ! તમે તમારે માટે જ ક્યું હશે; પણ હવે થોડું તો મને મૂકો, બહુ સરસ થયું છે.

ડોશીમા તો ગળગળા થઈ ગયાં ને બોલ્યા: એ તું શું કહે છે, ગોપાળ ! હું ઘરડી ડોશી ! મરજદી ! બ્રાહ્મણની જાત ! તે વળી હું માછલી ખાઉં ! એ બધું તારું જ તોફાન દેખાય છે. હશે, જે ક્યું તે ક્યું; પણ હવે કોઈને કહેતો નહિ, સમજ્યો ?

ગોપાળ કહે: નહિ કહું. પણ ફક્ત રાજીજી

પૂછે, તો—

ફાઈબા ગભરાયા: ના, ના. એને તો કહેતોજ નહિ. હું તને પાંચ રૂપિયા આપીશ.

ગોપાળ તો એકદમ ઠાવકો થઈ ગયો: પણ મહારાજ પૂછે ત્યારે કંઈ જૂઠું બોલાય—?

માજી કહે: હવે બેસ, બેસ. તને દશ રૂપિય આપીશ. વીશ આપીશ.

એમ કરતાં કરતાં માજીએ રૂપિયા સો કબુલ કર્યા. ગોપાળે ત્યાં ને ત્યાં તે ગણી લીધા. ને તરત જઈ પહોંચ્યો રાજાજી પાસે. રાજાજીએ ખુશી થઈને તેને ૪૦૦ રૂાં આપ્યા.

તે પછી ડોશીમા અવારનવાર ગોપાળને જ મવા તેડે ને સારું સારું ખંવડાવે. અલબત્ત, ગોપાળ પણ તાજાં ફોળાં, તડખુચ, ફેળાં અવારનવાર ભેટ તરીકે લઈ જાય.

(૪)

તે વેળા ખંગાળામાં રાજ ચાલે સિરાજુદૌલાનું. સિરાજનવાખ કંઈ એવો નઠારો નહોતો. ધતિ-હાસમાં એને ખડુ ખરાખ ખતાવ્યો છે. પણ એવો કંઈ એ નહોતો. એટલું ખરૂં કે આવું મોટું રાજ એનાથી જોધયે તેવું સંભાળાય નહિ. ઉમ્મર નાની. રાજ મોટું. એટલે ખિચારો કરે શું ? ફક્ત ૨૨ વરસનો હતો.

પણ નવાખ સાહેબ હતા ભારે ધૂની. રાજ-નવાખ ધૂની તો હોયજ. તેમાં વળી આ તો નાદાન માણસ—છોકરોજ કહીયે તો ચાલે. એક દહાડો એને એવીજ ધૂન આવી કે હિન્દુઓનું જોવું મહાભારત છે તેવું આપણું પણ જોધયે. ને તેમાં વળી નવાખખહાદુરનીજ હકીકત આવે તો સોનાથી થે પોળું.

વાત વજરને કરી. વજર દિવાન સેનાપતિ સૌ એ સાંભળીને ખધા વિચારમાં પડ્યા. સૌએ માથે હાથ દીધા. દરબારમાં હિન્દુઓ પણ હતા તેમણે

બાદશાહને કહ્યું: જનાબ ! અમારું મહાભારત કંઈ કોઈ માણસે નથી લખેલું. તે તો ખુદ ભગવાને બનાવેલું છે. આવા કળબુગમાં કંઈ એવું ફરીથી બને ?

પણ નવાબસાહેબ શાના સાંભળે ? તેને તો ખસ નવાબી મહાભારત જોઈએ જ જોઈએ !

સૌએ જોયું કે આ તો ભારે તોફાન ! હવે કેમ કરવું ? આખરે મગજમારી કરી દુશ્મનને માથે ટોપલો ઓઢાડવાનું નક્કી કર્યું.

નવાબને કહ્યું: જનાબ, નદિયા-કૃષ્ણનગરમાં કૃષ્ણચન્દ્ર કરીને પ્રાહ્મણ રાજ છે. તે મહા પંડિત ગણાય છે. તેના દરબારમાં ઘણા વિદ્વાનો છે. ત્યાં કહેવડાવો તો ત્યાંથી કામ પાર પડે તો પડે.

સૌએ મળી નદિયાના રાજને કનડવાને આમ ઘાટ ગોઠવ્યો.

નવાબ તો કહે: જેસી મરજી. હમકુ તો મહાભારત ચઢ્યે. દુસરા કુછ નહિ.

ખસ ખલાસ. કૃષ્ણનગર તરફ તરત માણસ

રવાના થયો. સંદેશો એવો મોકલ્યો કે તમારા હિન્દુઓનું જેવું મહાભારત છે તેવું મારા—નવા-ખના નામનું એક તૈયાર કરાવી ઝટપટ મોકલો. નહિ મોકલશે તો તમારા પર આકૃત આવશે.

રાજા કૃષ્ણચન્દ્રને સંદેશો મળ્યો. તે તો વિચારે કે આ ક્યાં ભોગ લાગ્યા ! મુસલમાન નવા-ખનું તે વળી મહાભારત થતું હશે ? એ તે કંઈ ખને ?

તે વેળા ગોપાળ પાસે બેઠેલોજ હતો. ખાસ્સી માટી ડુંડને ઘડા જેવડું માથું. ન હાલે ન ચાલે. નવાખનો સંદેશો સાંભળી બધાના મોંઢા ઉતરી ગયેલા પણ ગોપાળભાઈ તો ઠંડે કલેજે બેસીજ રહેલા તો ! રાજાને તે જોઈ ગુસ્સો ભરાયો. બોલ્યા : કેમ ગોપાળ, શું કરે છે ?

ગોપાળ કહે : આપની અક્કલ ક્યાં સુધી પહોંચે છે તે જોઈ છું.

રાજા તો ઉભા ને ઉભા સળગી ગયા. રાજાની આવી મશ્કરી ! એકદમ ગુસ્સે થઈ બોલ્યા : શું

કહે છે ? અહિં આફત આવી છે ને તને મશકરી સૂઝે છે ! આ ગમ્મત કરવાનો વખત છે, કેમ ?

ગોપાળ તો ધીરૂં ધીરૂં હસતાં કહેઃ જી, મહારાજ, ખરાખર કહ્યું. ખરી ગમ્મતજ હવે થશે.

ગોપાળ ઘોલતો જાય તેમ તેમ રાજાનો ગુસ્સો વધતો જાય. આ સાંભળીને રાજા કહેઃ દૂર થા હરામી ! તારૂં મોઢું નથી જોવું.

જી—કરતોકને ગોપાળ તો તરત રાજા તરફ પીઠ કરીને બેઠો. આવી આફતના વખતમાં પણ ગોપાળની આવી રીત જોઈ રાજાને સહેજ હસવું આવ્યું. તે કહેઃ અમ કેમ, ફરીને કેમ બેઠો ગોપાળ ?

ગોપાળ કહેઃ મહારાજ, તમારે માફ મોઢું નથી જોવું. હું ફરી બેઠો. હું ફરૂં નહિ તો આપ માફ મોઢું જુઓ ને આપનો ઘોલ તૂટે. તે કંઈ થવા દેવાય ?

રાજાનો ગુસ્સો નરમ પડ્યો. કહ્યુંઃ અચ્છા, જે થયું તે થયું. હવે આમ પાછો ફર. ને કામની

વાત કર.

ગોપાળ ચત્તો બેઠો.

રાજા કહે: નવાબનો હુકમ તો તેં સાંભળ્યો.
બાલ, હવે શું કરવું છે ?

ગોપાળે તરત જણાવ્યું: કરવું હોય તે કરવાનું
મહારાજ ! બીજો શો વિચાર ? નવાબનો હુકમ
કબુલ ન રાખે એવો તે બે માથાવાળો કોણ હોય ?

તે તો ઠીક, ગોપાળ. પણ મુસલમાનને નામે
તે કંઈ મહાભારત લખાય ? એ તે કંઈ બને ?

લખાય લખાય મહારાજ. સારી પેઠે લખાય.
આ ગોપાળ લખી કાઢશે, માત્ર હુકમ થવો જોઈએ.

રાજા અચંબો પામીને કહે: શું કહે છે ગો-
પાળ ? તું, હજમનો દીકરો, મહાભારત લખી
કાઢશે ?

હા, મહારાજ, આપનો ગોપાળ શું ન કરે ?
હુકમ થતાંજ નવાબી મહાભારત બનાવી દઉં.

ઠીક, ઠીક. તું એટલું કરે તો આ આકૃત ટળે.

ગોપાળ હસીને કહે: ગભરાશો ના મહા-

રાજ ! એ બધો ઘાટ હું પાર ઉતારીશ. તમે ફક્ત નવાબને ત્યાંથી એ પાંચ હજાર રૂપિયા મંગાવી આપો. હું નવાબી મહાભારત બનાવી દઉં.

થયું. નવાબને જવાબ ગયો: મહાભારત તૈયાર થશે. પણ તે માટે ખરચવા રૂપિયા પાંચ હજાર મોકલો.

નવાબી ધૂન ! તેમાં પૂછવું શું ? તરત ખજાનચીને પાંચ હજાર રૂપિયા આપવા હુકમ થયો. રૂપિયા લઈ સવાર નહિયા આવી ગયો. રાજાએ ગોપાળને બોલાવી પૈસા આપ્યા, ને કહ્યું: કંઈ ભવાડો ના કરીશ, ગોપાળ ! નવાબ પાસે મારાં માનઆબરૂ જળવાય એમ કરજે, સમજ્યો ?

કંઈ વાંધો નહિ, કંઈ વાંધો નહિ, કરી ગોપાળ તો ઘેર ગયો.

એમ કરતાં કરતાં તો ઘણા દહાડા થઈ ગયા. પણ મહાભારતનું તો કંઈ ઠેકાણું ના મળે. નવાબ સાહેબ કચવાયા. તરત સવાર દોડાવ્યો નહિયા

તરફ, કે કેમ, મહાભારતનું શું થયું? જવાબ આપો. આ બાબુ મહારાજ કૃષ્ણચન્દ્ર તો બીજી જન્મજન્મમાં એ વાતજ વીસરી ગયેલા. નવાબનો સવાર આવતાંજ દોડાદોડ કરી મૂકી. ગોપાળને તેડાવ્યો ને જવાબ માંગ્યો. ગોપાળ કહે: અડધુંક થઈ મર્યું છે. હવે બાકીનું થોડા વખતમાં થઈ જશે પણ બીજા હજારેક રૂપિયા બેઘરો.

નવાબનો સવાર જવાબ લઈને ગયો. નવાબને થયું કે હાં! કંઈ નહિ, કામ ચાલે છે ખરું. અચ્છા ભેભે હજાર રૂપિયા. ગોપાળ પાસે રૂપિયા જઈ પડ્યા.

વળી થોડા દહાડા ગયા. હવે કંઈ રાત્રીજ એ વાત ભૂલતા નથી. રોજ ગોપાળને અવાર નવાર પૂછ્યા કરે છે. છેવટે ગોપાળે કહ્યું: હવે તૈયાર છે, ને મુર્શિદાબાદ રવાના થવાનીજ વાર છે.

ગોપાળ રવાના થવાની તૈયારીમાં પડ્યો. નવાબને દરબારે જવાનું. પંડિતને વેશે. પૂરો ઠાઠમાઠ તો કરવોજ બેઘરે ના! એણે તો એ

ખાસ્સા મોટા બળદ તૈયાર કરાવ્યા ને તેને બેડયું
એક ગાલ્લું. ગાલ્લામાં ચોપડાના પોટલાજ પોટલા.
મોટા દફતરનાં દફતર બાંધેલા. એ તો નવાખી
મહાભારત ! કંઈ જે તે હતું ? અઢાર અઢાર પર-
વનું મહાભારત ! છ છ હજાર રૂપિયાનું મહાભારત !

ને પોતે પણ કોણ ? વેદ વ્યાસ જેવાજ, મહા-
ભારતના બનાવનાર ! વાળના ગુચ્છા હોળ્યા છે,
તેલ કુલેલ લગાવ્યા છે, રેશમી પીતાંબર પહેર્ષા છે,
મોટી જનોઈ લગાવી છે, કપાળે ભસ્મ ચોપડી
છે. ડુંડ પણ જાણે કુલીને દેગડા જેવી બની છે,
ગોપાળથી દોઢ હાથ આગળ દોડે છે ! એ કોણ ?
એ તો નવાખી મહાભારતના રચનાર પંડિતવર
ગોપાળચન્દ્ર વિદ્યાભુડભુડ. તે કંઈ જેવું તેવું મા-
ણસ હોય ?

બળદગાડી સાથે પંડિતજી પધાર્યા છે. નવાખને
બખર થઈ છે. નવાખને તો રાજપાનો પાર નથી.

તરત દરબાર ભરાયો. ગોપાળભાઈ તો કોઈ
દહાડો નવાખને દરબાર આવેલા નહિ. રીતભાત

કશી જાણે નહિ. કોઈને પૂછવાની તો બાધાજ રાખેલી ! આવા મોટા પંડિત, વિદ્યાભુડભુડનો ખિતાબ, તેને વળી બીજાને સલામઆલેકુમ કરવાની શી દરકાર ?! ખાસ્સા મોટા શાસ્ત્રી પેઠે મોટે ધાંટે પુષ્કળ અનુસ્વર વિસર્ગવાળા અદ્વૈત પદ્ધતિ શ્લોક ગાતા અંગબંગ કરતા સભામાં પેંઠા, ને હાથ ઉંચાનીચા કરવા લાગ્યા.

નવાણે વજરને પૂછ્યું : આ પંડિતજી આમ કેમ કરે છે ?

વજર હિન્દુ હતો. તેણે કહ્યું : જનાબને આ-શીર્વાદ આપે છે.

થોડીવારે ગોપાળ બોલ્યો : નવાબ બહાદુર, આપનું મહાભારત લગભગ તૈયાર થઈ ગયું છે. મહામહેનત થઈ છે. કેટકેટલા ઉન્નત કર્યા છે. ખૂબ ઉંડા વિચાર કર્યા છે ને બધું લખી તૈયાર કર્યું છે. બહાર ગાડું ભરી તેના ચોપડા આવેલા છે. પણ ફક્ત થોડું બાકી છે. તે વાત આપને પૂછવાની છે. તેટલું આપને પૂછીને અંદર ગોઠવી

આપું એટલે નવાખી મહાભારત તૈયાર !

નવાખ કહે: ક્યા પૂછનેકા હે ?

ગોપાળ હાથ જોડી બોલ્યો: હું બંગનરેશ !
અમારા મહાભારતમાં પાંચાળની કુંવરી દ્રૌપદીને
પાંચ વર હતા એમ જણાવેલું છે. હવે આપના
મહાભારતમાં આ એકજ વાત બેસાડવાની છે. તો
આપની બેગમને કેટલા વર ને તેમનાં નામ ક્યાં
ક્યાં એટલી હકીકત આપો કે તરત નવાખી મહા
ભારત તૈયાર !

વાત સાંભળી ન સાંભળી ત્યાં તો નવાખ
અકળાઇ ગયા છે. આંખો રાતી પીળી થઇ છે.
હાથ ધ્રુજે છે. ધાંટે થથરે છે. મોટે ધાંટે નવાખ
બરાડ્યો: શું'ઉં'ઉં'ઉં ! તમારા મહાભારતમાં દ્રૌ-
પદી બેગમને પાંચ ખાવિંદ હતા ?

ગોપાળ ધોરે સાદે બોલ્યો: જી, હજુર ! હતા-
સ્તો. ભીમ, અર્જુન, નકુલ, સહદેવ ને યુધિષ્ઠિર,
એટલા પાંચ દ્રૌપદીના વર. આપની બેગમને કેટલા
વર છે તે જણાવો કે હું તરત ગોઠવી આપું.

નવાખ તો ગુસ્સે થઈ કુદી બરાડી ઉઠ્યો: એ તુમેરા મહાભારતકુ દરિયામેં ડાલ દો. ચોર તુમ ભાંગ જાઓ.

ગોપાળ તો આ સાંભળી ગળગળો થઈ ગયો. આંખમાંથી ચોધાર આંસુ પાડવા લાગ્યો ને હાથ જોડી બોલ્યો: નવાખ બહાદુર, આટલી આટલી મહેનત કરી મેં બધું લખ્યું. ૧૮ તો પર્વ બનાવ્યાં. કેટલા ઉજારા કર્યા. મને તો કેટલી આશા હતી કે નવાખ ખુશ થઈ મારી મહેનતનો બદલો આપશે ને હું ન્યાલ થઈ જઈશ; તેને બદલે—

નવાખ તો ધુની માણસ. તેને થયું આ બચારની મહેનત ઘણી છે. બોલ્યો: અચ્છા, બજનચી, ઉસ્કુ દો હજાર રૂપિયા દો. લેકિન જો કિતાબમેં એક બેગમકો પાંચ ખાવિંદ હે ઉસ્કુ નદીકી અંદર અખીકા અખી ડાલ દો.

નવાખસાહેબનો હુકમ ! પાળતાં વાર લાગે તો ધડ પર ડોકું કોનું રહે ? તરત મહાભારતના પોટલાંથી ભરેલા ગાડાને નદીને કિનારે નવાખના

નોકરો લઈ ગયા. એ બધા હિન્દુ હતા. જે મુ-
સલમાન હતા તે તો ત્યાં ફરકયાજ નહિ ! જે
ચોપડીમાં એક સ્ત્રીના પાંચ વરની વાત લખી
હોય તે ચોપડીની પાસે જવાનું પણ તેમને પાપી
લાગ્યું. કોઈ ગયાજ નહિ. હિન્દુ નોકરોએ બધા
પોટલાનાં પોટલાં જેમનાં તેમ નદીમાં પધરાવી
દીધા.

દરમ્યાન ગોપાળભાઈ એ હજાર રૂપિયા ગાંઠે
બાંધી નદી કિનારે આવી લાગ્યા. ને લહેરથી એ
બધી ગમ્મત ભેતા ઉભા. એક હજુરિયો બોલ્યોઃ
મહારાજ, તમારી કેટલી બધી મહેનત ફેંકટ ગઈ !

ગોપાળનું હસવું માય નહિ. તેણે કહ્યુંઃ પોટલું
ખાલીને જુઓ તો ખરા, કેટલી બધી મહેનત મેં
કરી છે !

એક પોટલું ખાલીને કાગળ ઉથલાવી બેયા
તો નદિયાના રાજના જૂના દફતરના રદ્દી કાગળો.
ફક્ત ઉપર નવા કાગળ લપેટી રાતા દોરા બાંધેલા
એટલુંજ. અંદર બધા કોચરાની સાલનાં કાગ-

જોજ કાગળો.

પેલા નોકરોએ પૂછ્યું: મહારાજ, આ શું?

ગોપાળ કહે: એ શું?—એનું નામ નવાખી કારભાર. છે કોઈને ખોલી જોવાની પણ દરકાર? કોના ખાપની દિવાળી! હશે, પણ ચાલો. હવે એ બધું નદીમાં પધરાવી દો. નહિ તો નવાખી હુકમ તોડવા માટે તમારા પર આક્રમ્ત આવશે.

નોકરોએ તો ઝટપટ પાછું પોટલું બાંધી નદીમાં પધરાવ્યું ને મહેલ તરફ પાછા ફર્યા.

ગોપાળ પેલી ગાંધીમાં બેસી પાછો ફર્યો. પંડિત વિદ્યાભુડભુડ ચાલતા શાના જાય?

(૫)

ગોપાળભાઈ કમાય કમાય ને ખાલીના ખાલી. ગરીબના ગરીબ. માટીની ઝુંપડીમાં રહે. પૈસો હાથમાં ટકે તો મોટું ઘર બાંધે ને?

એક દહાડો ચોમાસું તો ધનધોર ગાળ્યું. વરસાદ કહે કે માંડે કામ. ફેરા તો જશે બેર બેર જેવડા. રાત બધી એતું એ ધમસાણુ. માટીનું ઘર ને ખડખડ

પાંચમ છાપડું. પાણી તો લગભગ અંદર આવે. બિચારી ગોપાળની વહુ ! બચ્યાકચ્યા લક્ષ્મિ આ ખુણેથી પેલે ખુણે જાય ને પેલે ખુણેથી આ ખુણે દોડે. જણે ઉંદર બિલાડીની દોડાદોડસ્તો !

સહવાર પડી ને વરસાદજી થંભ્યા. ત્યાં તો ગોપાળની વહુનો રોડું જોઈ લેવો. તેણે તો ગોપાળ સાથે લઢાઈજ માંડી તો ! મહેણાં પર મહેણાં ને ઠપકા પર ઠપકા. એક તો હજમની દીકરી, તલ્વારની ધાર જેવી જીભડી, આખી રાત કાયર કાયર. બોલી તો એવું બોલો કે એની આગળ ગોપાળથી એક હરફે જવાબ ન દેવાયો. બધે શૂરાનો સરદાર, ત્યાં તો ગરીબ ગાય જેવો થઈ પડે.

બાઈ કહે: તે તમે શા અપના ? ને તમારો રાજાં જે શા અપનો ? કંઈ લોકના કામ તમે કાઢી આપો ને તમે દળદરીના દળદરી. નામ ત્યારે રાજાના ખાસ ભાઈબંધ—ખાસ મશકરા ! ને આટલું એક ઘર સુદ્ધાં નથી સુધરાવાતું કે માળ નથી લેવાતો. તેના કરતાં લ્યો પેલું દોરડું ને ફાંસો

ખાવ ફાંસો !

એમ ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં બાધએ તો કં-
ધનું કંધ સંભળાવી દીધું. ગોપાળભાઈ તો સખસે
બડી ચૂપ કરીનેજ બેઠા. બોલે પણ શું ? એ એક
બોલે તો પેલી દોઢ ના સંભળાવે ?

પણ કલાક બે કલાક થયા ને કચેરીનો વખત
થયો કે ત્યાં જઈ એ હાજર થયો. જઈને રાજાજીને
કહે છે: મહારાજ, એક વાર કૃપા કરો. કાલે
મારી ઝુંપડી પાવન કરી કંઈ નાસ્તો પાણી
ત્યાં કરો.

રાજા હસી પડ્યા. બોલ્યા: આહો ! તું તે
શું ખવડાવવાનો ?

હાથ જોડી હનમભાઈ બોલ્યા: મહારાજ,
રોજ તો તમારું ખાવ છે, એક દહાડો મારું ચે
ચાખી જીએ ને !

રાજાને ગોપાળ પર હિત ધણું. તેને નોકર
તરીકે ન ગણે. હસતે મોઢે નાંતર કબુલ કીધું.

એક હજીરિયો કહે: જોને રે બાધએ, કાલે

પૂરવનો સુરજ કંઈ બાજુ ઉગશે તે જોવાનું છે જો.

ગોપાળ હસ્યો. બોલે શું ?

ઘેર આવ્યો. એણે તો ચાર વાંસ લીધા ને વાડામાં દાટ્યા. તેની ઉપર એક તાડછાનું છાપડું બનાવી છાપરા નીચે બેઠક કરી. જાણે માંચડો જ બેઠક લ્યો ને.

બીજે દહાડો થયો છે. રાજાને આવવાની વખત થઈ છે. ગોપાળે તો દીકરાને માથે એક પાંધડી ચઢાવીને તેને દરવાન બનાવ્યો છે. બારણે બેઠો બેઠો દરવાન રાજાની રાહ જુએ છે. રાજા આવે તો કહેવાના બોલ ગોખેલા છે: “બાપુ બીજે માળે દિવાનખાનામાં બેઠા છે.”

એવી રીતે દીકરાને પઢાવી ગોપાળભાઈ તો માંચડા પર જઈને બેઠા.

વખતસર રાજાની સવારી આવી. ગોપાળને બારણે પેલો બીનમુછાળો દરવાન બેઠક તેમને તો હસવું માતું નથી.

દરવાન જેવો દરવાન છે, તો તો ઘરમાં આ-

વ્યાનું કહાવવું નેઈએ. રાજજી બોલ્યા: અલ્યા દરવાન રે, બાપુ ક્યાં છે ?

એ.....બેઠા, બીજે માણે દિવાનખાનામાં. પધારો.

મહારાજ તો અંદર પેંઠા. પણ બીજે માણ કેવો ને વાત કેવી ? દાદર હોય તો ઉપર ચઢેને ! મહારાજે તો ખૂમાખૂમ પાડવા માંડી: ગોપાળ, એઈ ગોપાળ, અલ્યા ગોપાળીયા—એ ગોપાળ-ભાંડ.....

ઉંચેથી અવાજ આવ્યો: જી મહારાજ આવો, આવો બધા, પધારો. આવો આવો. આ સીડી છે, કંઈ ભય નથી. આવોને બધા અહિં ઉપરજ !

અવાજે અવાજે વાડામાં જઈને બધા જુએ છે તો ગોપાળભાઈ હસતા હસતા માંચડામાં એઠા છે !

રાજજી કહે: અલ્યા ગાંડીયા ! આ શું ધાંધલ, આટલે ઉંચે તે વળી આમ બેસાય ? તું તે કંઈ માણસ છે ?

હા, મહારાજ લાગું છું તો માણસ જેવોજ. પણ આવોને આવોને, અહિંજ પાન સોપારી, નાસ્તો બધું રાખ્યું છે, મહેરબાની કરી ગરીબની ખુંપડો પાવન કરો. ઉપર પધારો.

મહારાજાએ ભાંગી તૂટી વાંસડાના ટુકડાની સીડી બેઠ. વાંકાયુંકા માંચડાના વાંસ બેયા. મહારાજાએ ડોકું ધુણાવ્યું: ઉંહૂં ઉંહૂં! ગોપાળ, મારે તો તારે બીજે મજલે નથી આવવું.

ગોપાળભાઈ તો ગળગળા થઈ ગયા. રડતે સાદે બોલ્યા: નસીબ મારું, મહારાજ! આપને સૈાને ઉંચે મજલે રહેવાની ટેવ. મેં ધાર્યું રાજા જેવા રાજા પધારે છે. તેમને તે કંઈ ભોંયતળીયે બેસાડાય? મેડા જેવો મેડો બેઠયે. ત્યાં બેસી ખાય પીયે ને લહેર કરે! અક્કલ ચલાવી મેડો બનાવ્યો. હું ગરીબ માણસ બીજું શું કરી શકું?

રાજાના મગજમાં આ વાત ઉતરી ગઈ. બોલ્યા: બહુ થયું બહુ થયું હવે. હું બધું સમજી ગયો. ચાલ હવે નીચે ઉતર.

ગોપાળ નીચે આવ્યો. રાજાને અને સાથીઓને
બેસાડી સૈન્ય પેટપૂર ખવડાવ્યું.

ખીજે દહાડે સહવારે તો ગોપાળને આંગણે
ધમાલ મચી છે. ઈંટ, ચુનો, કોલના ગાડાંના ગાડાં
ઠલવાયા છે. મિસ્ત્રી ને મજૂર ને કડીયાની દોડાદોડ
ચાલે છે. રાજાજનો હુકમ છે. ગોપાળનું મકાન
નવું બંધાય છે.

ગોપાળે વહુને કહ્યું: કેમ રે અલી? કેમ ધાર્યું?

(૬)

રાજા, વાજાં ને વાંદરા. ત્રણનો ભરોસો નહિ.
ધ્યાંરે શું કરશે, રામ જાણે.

એક દહાડો રાજાજ હનમત કરાવે. હનમભાઈ
નખ કાપતાંતા. ધ્યાન પરાપર નહિ. ફૂદ દધને
નરેણી લાગી ને નખ આપો ઉખડો ગયો. મહા-
રાજ તો “ઓ ખાપરે” કરી ઉઠ્યા. નખ જેવો
નખ ઉખડે એટલે દુઃખે તો ખહુજ ને!

બિચારા હનમના યે ભોગસ્તો! તેને થયું કે
આજે આપણું આવી ખન્યું!

પણ એ તો રાજાજીની વાત હતી ના !

રાજા વિચારવા લાગ્યા કે સહવારમાં આજે કોનું મોઢું બેયું હશે તે પહેલપરથમ જ લોહી રેડાયું !

યાદ આગ્યું. હાં ! હાં ! આજે તો સહવારે ગોપાળનું જ મ્હોં બેયેલું. તેજ સહવારે ખારણા આગળ ઉભેલો. ખરાખર ! ખરાખર ! ઘોલાવો ગોપાળને !

કોઈક પડોશીના ઢોરે ગોપાળના ખેતરમાં નુકસાન કીધેલું તેની ફરિયાદ કરવા ગોપાળ સહવારે જ દોડતો આવેલો.

તરત ગોપાળને તેડવા નોકર દોડ્યા.

નોકરને મોંઢે વાત બાણી. ગોપાળભાઈ તો સારી પેઠે હસ્યા. ખારસા મઝાના એ પાન ખાધા. મ્હોં લાલ લાલ કીધું ને ડુંડ ડોલાવતા ડોલાવતા હસતા હસતા રાજામહેલે આવી પહોંચ્યા.

બુઝે છે તો રાજાજી તો ગુસ્સાથી બણે સળગી ઉઠ્યા છે.

તેને જોતાંજ બોલી ઉઠ્યા: અલ્યા ગોપાળીયા!
તું સાવ કાળમુખો અપશુકનીઓ છે !

ગોપાળે હસીને પૂછ્યું: જી, સેવકનો કંઈ
ગુન્હો?

તે હસતો જાય તેમ રાજાનો ગુસ્સો વધે. ખ-
ખડાવીને બોલ્યા: ગુન્હો ? તારા તો બહુ બહુ
ગુન્હા છે. તારાંજ કાળું મોંડું આજે સહવારે મેં
જોયેલું તે જાણે છે ને !

ગોપાળ કહે: જી, જાણું છું.

જે, આ તેની સજા મને થઈ.—કહી રાજાએ
પોતાની લોહીભરી આંગળી ખતાવી.

ગોપાળ શું બોલે ?

રાજા બોલ્યો: આવો તું અપશુકનિયો છે. તારાં
મોંડાં જોવાથી મને આટલું બધું દુઃખ વેઠવું પડે છે
તો બીજા લોકોને પણ કેટલું નુકસાન થતું હશે !
તારા જેવા નાત્રાયકને જીવવાની જ જરૂર નથી.
કોણ છે રે, આને શૂળીએ ચઢાવી દો.

ગોપાળ બોલ્યો: મહારાજ, ઇન્સાફમાં થોડી

ભૂલ છે.....

શુંઉંઉં..... ?

જી, માફ મહાં જ્ઞેયાથી આપનો નખ ઉખડી ગયો ને લોહી નીકળ્યું. એ તે કંઈ ખડુ કહેવાય? મેંજ સહવારે આપનું મોઢું જોયું તો મને આ ફાંસોની સજા થઈ. આપ તો ન્યાયી છો. કૃપાકરી કહો, કોણ કાળમુખું છે હું કે.....

બોલતા બોલતામાં તો રાજજીએ ગોપાળની પીઠ થાપડી ને હસતા હસતા તેને અંદર ખેંચી ગયા. બધો ઉભરો સમાઈ ગયો.

(૭)

ભાઈસાહેબ ચાલાક તો એવા કે ન પૂછો વાત.

ભાઈના એક ગોર હતા. બીજેજ ગામ રહેતા. પણ કેઈ વાર આવે ને ગોપાળ પાસેથી દાન દખણા લઈ જાય. પાંચ વાર આવે ને કચ-કચ કરે ત્યારે ગોપાળ માંડ એક વાર દાદ દે. ચાર વાર હાથતાળી આપી વિદાય કરી દે.

ગોર મહારાજ આથી મનમાં ખડુ ખિન્ન

પણ ગોપાળ તો પોતાનું જ દુઃખ એવું રડે કે એમનાથી આગળ કંઈ બોલાયજ નહિ ને !

પાછો ગોપાળ તો પાકાનો પાકો. લોકો ગોર આવે તો તેને માનભેર બેસાડે, કંઈકંઈ ખવડાવે પીવડાવે; પણ આ ભાઈ તો ખડે ને ખડે પગેજ વિદાય કરે, બેસવાય ન દે તો.

મહારાજ ખડુ થે ખિન્ન થયે, કે ભારે લુચ્ચો આ જજમાન છે. પોતે રાજને ત્યાં માલમસાલા ખાઈ ડુંડ પર ડુંડ વધારે છે ને ગોરને આમ ખદેડે છે. ખાવાનું નોતરું સરખું દેતો નથી.

મહારાજના ગુસ્સાનો તે પાર જ શો ?

એક વાર ગોર આવ્યા છે. ત્યાં તો ગોપાળ-ભાઈએ જાણે રડવા જ માંડ્યું તો: અરે મહારાજ, શું વાત કરું, બે ટંક ખાવા પણ પાંચરૂં મળતું નથી ! એવી આજ કાલ તો મુશીબત છે.

ગોર મનમાં ને મનમાં હસ્યા. બોલ્યા: તેથીજ, ગોપાળ તને કહ્યું તે સાબળ. તું મારી સાથે ચાલ. આપણે મારા જજમાનોને ત્યાં અવારનવાર ફરીશું.

તું મારી ખાતર બરદાસ રાખજે. ખાવા પીવાનું સાડું મળશે. તારાથી મને કંઈ દખાણા તો અપાતી નથી ત્યારે કંઈ ચાકરી તો કર. પુણ્ય પણ થશે ને બે વાત. ચાલ મારી સાથે.

ગોપાળભાઈ તો ટીખળી બારકસ. તે કહે ચાલોને ભાઈ, એ ગમ્મત પણ બેઠવ્યે તો સહી. ગોરમહારાજ બે પાંચ ઘેર ફરશે. સાથે રહીશું તો સાડું સાડું ખાવાનું તો નક્કી મળશે. ભાઈવ્યે તો ખાસ્તી મઝાની “હા.....” કહી.

ચાલતાં ચાલતાં બંને જણા એક પૈસાવાળા જજમાનને ત્યાં જઈ પહોંચ્યા.

પેલો તો ગોર વગેરેને બેઠાં અડધો અડધો થઈ ગયો. પગે લાગીને બેસાડ્યા. સુંદર ચોખ્ખા, ધી, દૂધ, ફળફળાદિ વગેરે આણ્યાં. વીસેક રૂપાળી મચ્છી પણ ખાવા સાડા આણી. * ગોરે પોતાને હાથે રસોઈ કરી ને બે પત્રાળાં છોટે છોટે પીરસ્યાં.

* બંગાળામાં મચ્છી બહુજ ખવાય છે. પ્રાક્ષણે પણ ખાય છે.

પણ એ થોડાજ કાચા હતા ? તેમણે વીસ-માંથી ખાસ્સી ૧૯ મચ્છી જ પૌતાના ભાણામાં પીરસી ને ગોપાળના ભાણામાં માત્ર એકજ. બીજાં શાક તરકારીમાં પણ એવો જ ગોઠાણો. એમ બે ભાણાં પીરસી પછી પોતે હાથ ધોવા ગયા. ભાઈ ધારે કે જેમ ગોપાળ મને રોજ ઠગે છે તેમ આજે હું એને ઠગું ત્યારે ખરો.

ગોપાળભાઈ સમજી ગયા. જ્યાં ગોરખુવા ર-સોડે પેંસે છે ત્યાં તો એ ભાઈ ખાસ્સા પેલા સરસ ભાણાને અડકીજ પડ્યા છે ને ! અડકીને વળી પાછા પૂછે છે : મહારાજ, કયે ભાણે બેસું ? આ કે પેલે ? એમ કરી બંને ભાણાંને અભડાવી દીધા. પછી તો બેઠાં લ્યો ગોરજનું મોઢું ! એવા તો ખિન્નયા એવા તો ખિન્નયા ! હજમને અડેલે ભાણે કાંઈ એમનાથી જમાવાનું હતું ?

ખિચારાને બે પાંચ કેળાં જમરૂખ ખાઈ પેટ ભરવું પડ્યું. ને ગોપાળ પર તો એટલી ગાળો વરસાવી, કે ન પૂછો વાત.

(૮)

પછી તો ગોરજીએ તેજ દહાડે ગોપાળને રજ આપવાનો મનસૂચો કીધો. પણ એ એમ છૂટે તો ગોપાળ શાનો ?

હવે એમ નહિ કંરૂં કહીને એ તો ચાંટીજ રહ્યો.

હવે મહારાજ પણ એવા કે પોતે શેક્યો પાપડ ન ભાંગે. બધું કામ ગોપાળ પાસેજ કરાવે. આખરે ગોપાળે તદખીર લઢાવી. એક દહાડે ગોરજી રાંધતા હતા. ગોપાળને ખૂમ પાડી કહે: અલ્યા, ગોપાળ, નદીમાંથી લોટો ભરી પાણી આણુને.

ગોપાળભાઈ તો માળા લઈને જ બેસી ગયેલા. માળા ફેરવતા ફેરવતા બોલ્યા: જી, હું માળા ફેરવું છું. પૂજામાં છું.

ગોરજી મહારાજ. ધરમના તો અવતાર. ચેલાને કંઈ પાઠ પૂજામાંથી ઉઠાડાય ? ઉઠ્યા બિચારા ને જાતે નદીએથી પાણી લઈ આવ્યા.

ચટણી વાટવાની હતી. મહારાજ બોલ્યા: અલ્યા ભાઈ, તું આ ચટણી વાટી નાંખે તો સાફ.

ખાવામાં ઠીક પડશે.

ગોપાળભાઈનો જપજ ચાલુ ને !—હ, પૂજમાં છું. માળા ચાલે છે.

થયું. ચટણીએ ગુરૂજને વાટવી પડી.

થોડી વારે જુએ છે તો લાકડાં થઈ રહેલા. લાકડા લાવવાના હતા પાસેને જંગલથી. મહારાજ કંઈ કઠીયારા હતા ? એ કામ ગોપાળ પાસે કરાવવા બોલ્યા: ભાઈલા રે ! તારી માળા પતી ગઈ કે ? આ લાકડાં હવે નથી, તે દેવતા ખુઝાઈ નય છે. થોડા વીણી લાવીશ ?

પણ પેલા ભાઈની તો એકજ વાત: હ, માળા ચાલુ છે.

ગુરૂજ હવે શું કરે ? ગયા પોતેજ લાકડાં આણવાને. ચૂલો ખુઝાવા દીધે કંઈ ચાલે ? પછી તો જમવાનું ઠેક સાંજેજ મળેના ?

બધું રંધાઈ ગયું. પત્રાળીની જરૂર પડી. મહારાજ કહે: ગોપાળ, બે પત્રાળી તો ભાઈ બનાવી લાવ.

જી, માળામાં છું.

એય ખરી આફત ! ગોરજી તો બહાર ગયા ને પત્રાળી બનાવી લાવ્યા. ભાત પીરસ્યો, ધી મૂક્યું, શાક દૂધ બધું મૂક્યું. પછી બૂમ પાડી: ગોપાળ, આ ભાણું પીરસ્યું છે !

એ તો ગોપાળભાઈ હતા ને ! ભપ્પ દઈને હાથમાંથી માળા ફેંકી, ધમધમ કરતા આવ્યા ને ઘાંટો પાડતા બોલ્યા: બ્રાહ્મણની જાત ! સો વાર બૂમાબૂમ કરે ! માળા પણ પૂરી ના કરવા દે ! તમને તે મારે કહેવું ચે શું ? !

કહેતોકને ભાણે બેસી ગપગપ ખાવા મંડી પડ્યો.

પત્યું. ખાણીપીણી પૂરી થઈ. ગોર તો આમ ખૂબ કંટાળ્યા છે. બોલ્યા: ભાઈ ગોપાળ, તેં મારી બહુ ચાકરી કરી. મારા તને આશિષ છે. હવે તું તારે ઘેર જા. હવે તું મારી વધારે ચાકરી કરશે તો હું ગાંડો બની જઈશ.

મફતનું અડાવવાનું જવા દેવાનું કેમ ગમે ?

ગોપાળભાઈ તો કહે: જી, જેવી તમારી ઈચ્છા !
મારાથી કંઈ હુકમનો ભંગ થાય ? પણ ઘેર જવાને
વાટખરચી તો કંઈક જોઈશેજ ને !

ગોરજી બહુ કંટાળેલા. કંઈક આપતાં પણ છુ-
ટકારો થાય તો કરવો. પાંચ રૂપિયા આગલે દહાડે
મળ્યા હતા. ગોપાળને આપી દઈ બોલ્યા: જા
બાવા, જા !

ગોપાળ તો રસ્તે પડ્યો. મનમાં ધાર્યું: ઠીક
ભાઈ ! થોડા દહાડા મક્કત ઝાપટયું ને વળી પુ
રૂા દખણા મળી ! ખોટું શું ?

પણ ગોરે તો ૫ રૂા આપી ગાંઠ વાળી કે
હવે એ ઉલ્લૂનું મ્હોંજ ન જોવું.

ગોપાળને એ વાતની ખબર ન પડી. પણ
તે તો એને ગમતીજ વાત હતી. ખોટું ખોટું
અગડમ અગડમ બોલો નાણાં કઢાવે એવા પ્રાક્ષ-
ણોનો એને બહુ કંટાળો હતો.

(૯)

એક દહાડો અજબ મઝા થઈ. રાજા ને ગો-
પાળનો ભેટો થયો. રાજાને થયું, હાવ આજે એની
ઠેકડી કરૂં. સહેજ મલકાતાં બોલ્યા: ગોપાળ, કાલે
તો એક ભારે મજનું સપનું આવ્યું, ને તે ચે
તારેજ વિષે.

મારે વિષે ? મહારાજ !

હા, તારેજ વિષે.

ત્યારે તો કહોને, એવું તે શું હતું ?

સાંભળી રાજા કંઈ હસે તો હસે. ખડખડ ખ-
ડખડ હસ્યાંજ કરે. હાથ ઉછળે ને પગ ઉછળે,
બોલાય તો ક્યાંથીજ !

પેલો પૂછ્યાજ કરે: મહારાજ, કહોને !

પણ મહારાજથી તો બોલાયજ શાનું ? તે તો
હસ્યાંજ કરે. રહી રહીને હસે. જેમ જેમ આ ભાધ
પૂછતા જાય તેમ તેમ તેમનું હસવું વધતું જાય.
ને બોલે: અહાહાહાહાહા ! શી ગમ્મત ! શી મઝા !

આખરે ગોપાળ બોલી બોલી કંટાળ્યો. ગુસ્સે

થઈ બોલ્યોઃ બહુ થયું મહારાજ, મારે હવે નથી સાંભળવું. તમારું હસવું થંભાવો એટલે બસ !

પણ રાજજીથી તો ન હસવું થંભાવાય કે ન શાંત થવાય. તે તો બોલ્યાઃ ઓ બાપરે ! કેવું મનનું સપનું !

ગોપાળ મુંજોજ રહ્યો.

એટલે રાજ બોલ્યાઃ શું સપનું જોયલું, જાણે છે ? અરે, તું ને હું બે ફરવા ગયલા. એક સાંકડી પગથી પરથી જતા હતા. પગથાની બે બાજુએ બે તળાવ હતાં. આપણે ધીરે ધીરે ચાલતા હતા. પણ રસ્તો સાંકડો ને પાછો ભીનો તે ફક્ત દઢને પગ લપસી ગયો ને બંને જણા ધબ્બાયમાન ! ઠેઠ તળાવમાંસ્તો !

હવે એક તળાવ હતું દુધનું ને બીજું છાણુ-કાદવનું ! તેમાં થયું એમ, કે તું પડ્યો છાણુના તળાવમાં ને હું પડ્યો—

બસ ! બસ ! એજ ! મહારાજ મેં પણ બરાબર એજ સપનું રાત્રે જોયું. તમે દૂધના સરો-

વરમાં પડ્યા, ખરું ના !

હા, બરાબર ! પણ ખરે, તનેય એજ સપનું આવેલું ?

નક્કી, એમાં શો શક ? પણ મારું સપનું જરા વધારે પણ ચાલેલું. એટલે થોડું બીજું પણ મારા જીવામાં આવ્યું.

રાજા હસીને બોલ્યા: વળી બીજું તે શું ? તું બધો છાણે લલખદ થઈ ગયો. ને હું દુધે નહાઈ ગયો. તેં વળી બીજું તે શું જોયું ?

કેમ વળી ? પછી મહારાજ, આપણે બંને બહાર નીકળ્યા. બંનેનાં શરીર તો ગંદા. પણ પાસે ત્રીજું તળાવ નહિ કે તેમાં નાહી લઈએ. પછી તો આપ બોલ્યા: ગોપાળ, એક રસ્તો છે. તું મારું ડીલ ચાલ, ને હું તારું ડીલ ચાલું. રાજાજીનું ફરમાન ! કેમ તોડાય ? તમારા ડીલ પરનું દુધ હું ચાટી ગયો ને આપ—

હજમભાઈની ભુક્તિ જોઈ રાજાજી તો ઠંડાજ થઈ ગયા !

(૧૦)

હાજરજવાખીમાં એનો જોટોજ ન મળે. એક વાત મળતી છે.

એનું નામ જાણીતું બહુ. કૃષ્ણનગરથી માંડી ઠેઠ મુશિદાબાદ સુધી લોકો એનાં વખાણ કરે. સૌ જાણે કે ‘ગોપાળભાંડ’ જેવો ચતુર આજના જમાનામાં કોઈ નથી ને હવે પછી તો થાય ત્યારે ખરો ! એટલે ઘણા લોકો નદીયા આવે ત્યારે એના દર્શન કરતા જાય. ખનતાં સુધી તો એને જોયા વિના કોઈ પાછુંજ ન જાય ને.

એક વાર એક જીવાનિયો મુશિદાબાદથી નદીયા આવ્યો. એ આ બાઈને મળવા ઇચ્છે. પોતે જીવાન, પૈસાદારનો દીકરો, ચહેરે દેખાવડો, એટલે ગુમાન બહુ. જાણે પોતે કેવોક ચમરબંધ છે એમ માનીનેજ ચાલે. મુલાકાત માટે તે કોઈક નામીયા માણસની ચિઠ્ઠી પણ લાવેલો.

કૃષ્ણનગરમાં ગોપાળને ઘેર તે આવ્યો. નોકર સાથે ચિઠ્ઠી મોકલી. પોતે બહાર ઉભો રહ્યો. ઘણી

વાર થઈ પણ ન ચિઠ્ઠીનો જવાબ આવ્યો કે ન પેલો નોકર પાછો ફર્યો. આ ભાઈસાહેબ તો ઉંચા થાય ને નીચા થાય. પણ કરે શું ? પોતે આવ્યોજ છે, તો પછી હવે મુલાકાત વિના પાછું જવું એય ઠીક ન દેખાય. ઉભો રહ્યો.

ગોપાળભાઈ ખાવા બેઠેલા. નોકરે ત્યાં ચિઠ્ઠી દીધી. એ તો આપણા ગોપાળભાઈ ! મોટા રાજ-મહારાજને ન ગણકારે ! તો એવી ચિઠ્ઠીની તો વાત શી ? તેમણે તો ધીરે ધીરે ખાધાં કર્યું. પેટ ભરીને જમ્યા. હાથ મ્હોં ધોયા. પાન પાન ખાધું. તે પછી ડાલતા ડાલતા પધાર્યા.

પેલા ભાઈ તો એટલી વારમાં કંઈ ધુંઆકુંઆ થઈ ગયેલા. અકળાઈને બોલી ઉઠ્યા : એમ દેખાય છે કે તમે મને ઓળખતા નથી ! નવાળના દર-બારમાંના—નો હું સૌથી મોટો દીકરો છું, સમજ્યા ?

ગોપાળભાઈ સમજ્યા કે આ કોઈ જબરો ગુ-માની છોકરો જણાય છે. એનો તોર ઉતારવો બેઠ્યો.

હું—માત્ર એટલો શબ્દ બોલી એમણે તો નોકરને બોલાવી એક લોટો પીવાનું પાણી આણવા કહ્યું.

એની આવી ઠંડાઈ જોઈ પેલો તો કંઈ અકળાય, કંઈ ચિઠ્ઠાય ! તે પોતાનો દરજ્જો બતાવવા ફરી બોલ્યો : મારા સસરાને તો તમે ઓળખતાજ હશે ! બરહામપુરના સેન—મહાશયનું નામ તો સાંભળ્યુંજ હશે. હું તેમનો જમાઈ છું.

ભાઈસાહેબના ચાળા તો એવા કે મારા જેવા મોટા માણસને તમે આમ બહાર ઉભા રાખો છો ? !

હું તેમનો જમાઈ છું, મારું નામ—

ઠંડે કલેજે, ગોપાળદાદા બોલ્યા : અલ્યાભાઈ, સાંભળેછ કે ! બે લોટા પાણી લાવજે ! આ તો ઘણા મોટા માણસના જમાઈ છે ! એક લોટો નહિ ચાલે.

મીઠા ડામ જેવી આ મરકરીથી પેલો તો ડઘાઈ જાયો ! તેની ખાતરી થઈ કે આ કોઈ ખીજું નથી—આ તો ગોપાળભાંડ છે, ગોપાળભાંડ !

(૧૧)

એક દહાડો રાજાજી તો જાણે રડમંસ જેવા બેઠેલા. ગોપાળભાઈ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. પ્રણામ કર્યા. બેઠા. પૂછ્યું: કેમ મહારાજ, આજે આમ કેમ ?

મહારાજે ઉંડો નિસાસો મૂક્યો: મહા આફત છે, ભાઈ !

શી આફત ? કહો તો ખરા !

અરે, પણ તને તે શું કહે ? કહેવાથી કંઈ ફાયદો નથી.

પણ ગોપાળ તો બહુજ મંડ્યો. એ કંઈ છોડે ? રાજા પાસે વાત કઢાવી ત્યારે એ રહ્યો. વાત એવી હતી કે નવાબે થોડા હોંશિયાર બેશી તેડાવેલા. રાજાના દરબારમાંના થોડા પંડિત બહુ હરખાતા હરખાતા નવાબને દરબાર ગયા. ત્યાં નવાબે તેમને પૂછ્યું કે: જમીનની નીચે શું છે, તે કહો. નહિ તો બધાને કેદ કરીશ. જ્યાં સુધી જવાબ ન મળે ત્યાં સુધી બધાજ કેદમાં. જવાબ કોઈથી અપાયો

નહિ. બધા કેદમાં પડ્યા. રાજના દરબારી પંડિત. તે આમ કેદમાં પડે, એટલે રાજને તો લાગેજ ને ! રાજએ બહુ કાલાવાલા કર્યા, અરજીઓ. કરી. પણ નવાબ શાનો છોડે ?! ને હવે પોતાના પંડિતો છૂટે નહિ ત્યાં સુધી રાજજીને ચૂંટી પડતું નહોતું. તે તો મનમાં ખૂબ મુંઝાય ને અકળાય.

વાત સાંભળી ગોપાળ કહે: ઓહોહોહો ! મહારાજ, એટલામાં તે શીદ ગભરાયા ?! લાવોને હું એમને છોડાવી લાવું.

તું ? ગોપાળ, તું હજીમનો દીકરો, એમને છોડાવી લાવશે ? એ કેમ બને ? તું નવાબના સવાલનો જવાબ આપી શકશે ? જોશ જોવાનું તને તે આવડે ? તું તે વળી કેવી રીતે એમને છોડાવવાનો ?

તેની, મહારાજ, તમને શી ક્ષીકર ? હું તમારું કામ કરી આપીશ, પછી કંઈ છે ? ને કહો તો કાલ ને કાલ છોડાવી લાવું.

પણ રાજજીને ભરોસો ના બેઠો. ગોપાળભાઈ

સમજી ગયા. હસીને બોલ્યા: મહારાજ, હું સાચું કહું છું. ને આ કામે ચાલ્યો.

રાજાજીએ આગળ એનું પારખું તો જોયેલું. કેટલીયે વાર એણે ગુંથ ઉકેલેલી. તો પણ એની હિંમત જોધ છક થયા.

ઉઠતાં એ બોલ્યા: મહારાજ, કાલે આ વખતે તમારા પંડિતોને સંભાળી લેજો. ન આવે તો પછી મારજો ટપલા.

ઘેર આવ્યો. નહાયો ઘોયો. ખાધું. ખાસ્તી મ-
જાની એક ઉંઘ કાઢી. ઠંડે કલેજે હોકાના બે
દમ મારવા બેઠો. ને વિચારવા લાગ્યો કે ઉપાય
શું કરવો.

નવાખખવાખથી કંઈ એ ડરે એવો ના મળે.
એને તો ઉલટો તે બલો લાગેલો. નવાખ નાદાન છે,
જરા ઉતાવળીયો છે, પણ ભોળો, ને ઉદાર છે. અક્કલ
આછી, પણ દિલ સાચું:—વાત એને ગળે ઉતરી
કે પછી બેઠો પાર. એટલું બને તો પંડિત ધૂ-
આજ સમજીને !

હાં.....હાં.....હાં કરતો ગોપાળ એકદમ કુદકો મારી ઉઠ્યો ને ખડખડાટ હસી પડ્યો. હોકાને નાંખ્યો બાજુમાં. એક ભાંગેલી ચોપાઈ—ખાટલાનો એક પાયો કાઢી લીધો. તેની આસપાસ ખૂબ રેશમી કાપડના કકડા વિંટાળ્યા. કપાળે, નાકે, કાને તિલક કર્યા. ગળામાં ખાસ્સી મોટી જનોઈ નાંખી. રૂદ્રાક્ષની માળાઓ પહેરી ને પછી “ જે અંબે ” કરતાકને નીકળ્યા ઘરની ખુલાર !

રસ્તે ચાલે તો યે માથું ડોલી ડોલી જાય. એકલું એકલું હસાઈ જાય. રસ્તે ચાલતા લોકો પણ વિચારે કે આ તે કંઈ ગાંડો થયો છે કે શું ? એમ ને એમ ભાઈસાહેબ ચાલ્યા ચાલ્યા જાય છે.

નવાખને દરબાર પહોંચ્યા. ખખર આવી કે એક ભારેખમ ને જખરજસ્ત પંડિતજી આવ્યા છે. જે કંઈ પૂછો તેના જવાબ દે. જેવા ભેશ ભેવડાવો તેવા ભેઈ આપે.

નવાખે તો સૌ દરબારી ભેગા કર્યા.

આપણા જખરજસ્ત પંડિતજીને પણ ત્યાં ખડા કર્યા.

નવાખ તો પંડિતને તાકી તાકીને જીએ. ટગર ટગર જોયા કરે. ગોપાળભાઈના પેટમાં તો લપુ લપુ થાય. પણ પાકા એવા કે બહાર કશું ન ખતાવે. ઠંડે પેટે બધું જોયા કરે.

થોડી વારે નવાખ કહે: કયું પંડિતજી ! તુમ સખ જોશ દેખતે હે ?

પંડિતજી જૂકી જૂકીને સલામ કરતા બોલ્યા: જી, હાં !

પણ નવાખને ભરોસો ન બેઠો. પંડિતજી દેખાય જાણે ગણપતિદાદા મોરીયા. તેમની અડીમઘડીમ દૂમમાં પાશેરભાર અક્કલ હશે કે કેમ તે કોણ જાણે ! વજરને પાસે બોલાવી નવાખે તો આવી વાત કરી.

વજર કહે: જી, હજુર મને પણ એવું જ લાગે છે. પણ આપણે પારખું તો જોઈએ. તે જોવામાં આપણું શું જાય ?

નવાળ કહે: એ તો ઠીક.

પછી પંડિતજી તરફ બેઠા એ કહે: ઠીક, ત્યારે મહારાજ ! હું તમને બે સવાલ પૂછીશ. ખરા જવાબ દેશો તો ધનામ મળશે. ને ખોટા દીધા કે ન દીધા, તો રહેબે આખી જીંદગી જેલમાં. ખાલો, વિચાર છે ?

પંડિતજી તો ગુસ્સે રાતાપીળા થઇ ગયા ! બાદશાહ ! તો હું તે શું કંઈ ઢોંગી બોંગી છું ? પંડિત થઇને હું જૂઠું બોલું ?

ઠીક ત્યારે. પૂછું સવાલ.

ભાર દબને, શરીર ધુણાવીને પંડિતજી બોલ્યા: હા, હા પૂછો, પૂછો.

નવાળ બોલ્યા: બુઝ્યા ત્યારે. સવાલ પહેલો, આ જમીનની નીચે શું છે તે કહી શકશો ?

હા, વળી એમાં શું છે ?

ધરતીકંપ કેમ થાય છે, તે કહોશો ?

જરૂર.

કહે ત્યારે.

જેવો હુકમ.

પંડિતજી તો નિરાંતે હુંડ આગળ કરી, પલાંઠી વાળીને બેઠા ગાલીચે. પેલું રેશમી પોટલું કાઢ્યું. ને ધીમે ધીમે તેના એક બે ઉપલા પડ ખોલ્યા. ને પાછા ફડાક લઈને ઉભા થઈ ગયા, ને બોલ્યા: નવાખ, હું જવાખ દધશ તે ખરો ખોટો કોણ નક્કી કરશે ?

નવાખે હસીને કહ્યું: તમે જવાખ તો બોલો. હું કહીશ. મને જવાખ આવડે છે.

અરછા—કહી પંડિત પાછા બેઠા. વળી એક બે પડ ખોલ્યા. વળી ઉભા થયા. ને બોલી પડ્યા: નવાખ, તારી અક્કલ બહુર મારી ગઈ છે !

આ શબ્દો બહાર પડતાંજ દરબારમાં તો હા-હાકાર થઈ ગયો. આવો મોટો નવાખ, બંગાળા, બિહાર ને આઢીયાનો ધણી, જેને એક શબ્દે ધડથી ડોકું જુદું પડે તેવા રાજાને મોંઢામોંઢ ગાંડો કહે એટલે તો પછી ખસાસજ ને ! બધા હવે શું થશે તે જોઈ રહ્યા. પહુરેગીરો તલ્વાર

મ્યાનમાંથી કાઢી ઉભા રહ્યા.

પણ નવાબે બધાને ધસારો કરો શાંત કર્યા. પછી સહેજ હસીને પૂછ્યું: મહારાજ, મારી અક્કલ ગઈ એ વાત તમે ક્યાંથી જાણી ?

આંખો ખાસ્સી લાલ લાલ કરી મોટે ધાંટે ગોપાળ બોલ્યો: ક્યાંથી જાણી ? ક્યાંથી જાણી, તે જાણવું છે ? અરે, આ મારા ખટાંગ પુરાણમાં એ વાત ચોકખી ને ચટ લખેલી છે, સમજ્યા ?

નવાબ સમજ્યો કે આ તો કોઈ ચક્રમ છે— ગાંડો છે. તે હસીને કહે: અરે પંડિતજી, તમે હજી તમારું પોથું બોલ્યું તો છે નહિ, હજી તો માત્ર ઉપરના કપડાનો એક વિટો ઉકેલ્યો; પોથી તો જેવી ને તેવી છે. તો પછી તેમાં શું લખ્યું છે એ ક્યાંથી વાંચ્યું ? !

ગોપાળ તો આથી વળી ખૂબજ ગુસ્સે થયો. એના બવાં બવાં ચઢી ગયા. મોંઢે કરચળી કરચળી પડી. જાણે કેમે ગુસ્સો દાખી રાખતાં તે બોલ્યો: જુઓ, અક્કલ બહુર માર્યા વગર આવું તે કોઈ

પૂછે ? અરે બાપુ, હીરો પારખવાનું તે કંઈ આંખને
શીખવવું પડતું હશે ? કે બતાવવું પડતું હશે !
તે તો પોતાના તેજના ચમકારાથીજ ઝળકી ઉઠે!
ખરું કે નહિ ?

નવાખ કહે: હા, એ તો ખરું.

બસ ત્યારે ! ખટાંગ પુરાણમાં હીરક ખંડ છે.
તેનું અજવાળું સાત સાત પડમાંથી ચે કુટીને બ-
હાર નીકળે. તમને બધાને કંઈ તે દેખાય ? ન
દેખાય. પણ મને ? અહાહાહા.....

કરતોકને ગોપાળ તો ખડખડ હસ્યો ને પાંચે
પુરાણ તરફ ટગર ટગર જોઈ રહ્યો.

નવાખ હસીને બોલ્યો: તે મહારાજ, તમારા
પુરાણમાં મારે માટે શું લખ્યું છે ?

ગુસ્સે થઈ ગોપાળ બોલ્યો: એમ લખ્યું છે
કે તું ખેદાનમેદાન થઈ જશે. બોલો, હવે શું
કહેવું છે ?

નવાખ ફરી હસ્યો: પણ 'હું' પાયમાલ થાઉં
તે પહેલાં તમેજ ખલાસ થઈ જશો, એ વાત

જાણો છો કે મહારાજ ? એ વાત તમારા પુરાણમાં લખી છે ? જરા જુઓ તો સહી !

પંડિતજીએ વળી એકાદ બે પડ બોલ્યા ને પછી ડોકું ધુણાવી બોલ્યા : ના જહાંપનાહ ! પુરાણમાં લખ્યું છે કે હું તો ૧૦૮ વરસ જીવીશ. એટલે કે હજુ મારે તો પચાસ વરસ બાકી રહ્યાં !

નવાબ કહે : અરે, પચાસ મિનિટ પણ નહિ ! આ આંગળી ઉંચી કરતામાંજ તમારું ડોકું રખડતું થઈ જશે.

ગોપાળે ડોકું ધુણાવી કહ્યું : બનેજ નહિ. બેવું છે ?

જેઠ નાંખીએ, એમાં શું ? પણ જહાંપનાહ, પછી તમારા સવાલનો જવાબ કોણ દેશે ?

નવાબને લાગ્યું કે આ તો કોઈ ગાંડીયું છે. ગાંડીયા પર ગુસ્સો કરવો ખોટો. પછી તે બોલ્યા : ઠીક, એ વાત બાજુએ. મારા બે સવાલનો જવાબ તો દો.

ઠીક, આપું છું—કહી ગોપાળે યોગાસન વાળ્યું ને પુરાણ પરના પડ ખોલવા માંડ્યા. એકાદું પડ ખોલીને પછી કહે છે: નવાખ, તારી અક્કલ ગઈ છે. નહિ તો હિન્દુ પંડિતને આ સવાલ તું કદિ ન પૂછે.

નવાખે અચંબાથી પૂછ્યું: કેમ વાડ? એમાં વળી શું?

કેમ નહિ? જુઓ, બધા દરબારીઓ વિચાર કરો. આ સવાલ મુસલમાન પંડિતને પૂછ્યો હોય તો કંઈ વાંધો નહિ. કેમકે મુસલમાનો મરી ગયા પછી જમીનની નીચે જાય છે ને તેથી તેઓ જમીનની નીચે શું છે તે જાણે છે! પણ હિન્દુઓ તો મૂઆ પછી સ્વર્ગે જાય. તેઓ ખબર આપે તો ત્યાંની આપે. જમીનની નીચેની વાત હિન્દુઓ શું જાણે?

આ સાંભળીને તો બધા સડકજ થઈ ગયા! દમામભેર પંડિતજીએ પછી આ વિષય પર એક મોટું ભાષણ ચલાવ્યું.

નવાખને પણ લાગ્યું કે હા બાઈ, આ વાત તો સાચી ખરી ! દરબારીઓને પણ ગળે ઉતરી ગયું. સૌને થયું કે પંડિતજીની ડુંડમાં અક્કલ ભરી છે ખરી. બધા એની અક્કલના વખાણ કરવા લાગ્યા.

નવાખ કહે: મહારાજ, તમે ખરું કહ્યું. બોલો, શું ઇનામ આપું ?

ઇનામ લેવાની અમને મનાઈ છે. પુરાણનો હુકમ નથી. ફક્ત એક કામ કરો. જે હિન્દુ પંડિતોને આ સવાલ માટે ફેગટજ કેદમાં રાખ્યા છે તેને છોડી મૂકો.

બલે. તેને તો છોડ્યા. પણ કંઈક તો ઇનામ લઈ જવ. નહિ તો અમારું નાક જાય.

પેટમાં તો ફોણ જણે શું હતું હશે, તો ચે મહા પંડિત ગોપાળચન્દ્રજ બોલ્યા: ઠીક ત્યારે, લાવો થોડું કંઈ. તક મળતાં બીજાઓને દાનમાં અપાશે.

થાળી ભરીને સોનામહોર નવાખે આપી. મોહું

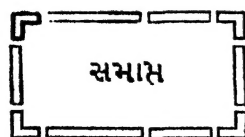
એકદમ કટાણું કરી ગોપાળે તે લઘ પિછોડીએ બાંધી.

એટલામાં પેલા પંડિતો છૂટીને આવ્યા. ને ગોપાળ વગેરે બધા બહાર નીકળ્યા. નવાળે મુસલમાન પંડિતોને તેડાવવા હુકમ કર્યો.

ગોપાળ અને પંડિતો ઉતાવળા ઉતાવળા નદિયા આવ્યા. ગયા રાત્રી પાસે. બધા ભેળા મળ્યા. ને ગોપાળના તો સૌ એટલા વખાણ કરે !

પછી ગોપાળે સૌને પોતાનું ખટાંગ પુરાણ બતાવ્યું—ખાટલાનો પાથો !

સૌ ખડખડ હસી પડ્યા !

ખીરબલનો બન્ધુ

પુષ્પ)

નું

(ત્રાંબું

એક ચિત્ર

અકબર ને ખીરબલની આવે છે તેવી ઘણીજ રસભરી,
તદ્દન નવી અને વવિધિ વિષયની, ચાલાકી અને
હાજરજવાબીપણાની વાર્તાઓ. દરેક પત્રકારે આ
વાર્તાઓનાં વખાણ કર્યાં છે કિંમત માત્ર આઠ આના.

બાળસાહિત્યનો ગાંડીવ ટંકાર

સેટ ૧ લો

૧ ટોલ્સ્ટોયની ત્રણ વાતો	૦-૫-૦	૧૬ બાળવિહાર (૨)	૦-૬-૦
૨ બકુલ	૦-૬-૦	૧૭ મોતીના દાણા	૦-૫-૦
૩ મિરબલનો બન્ધુ	૦-૮-૦	૧૮ એક હુતો કૂતરો—	૦-૪-૦
૪ મુરખરાજ (ટોલ્સ્ટોય)	૦-૮-૦	૧૯ ફેરીનાં બજાર્યાં	૦-૩-૦
૫ નીલમ	૦-૬-૦	૨૦ નવનીત	૦-૩-૦
૬ ભીમ અને યુધિષ્ઠિર	૦-૪-૦	૨૧ મેઘધનુષ	૦-૧-૦
૭ બાળવિહાર (૧)	૦-૧૨-૦	૨૨ મિયાઈ	૦-૧-૦
૮ જયબજરંગ	૦-૬-૦	૨૩ હાથી ધમધમ ચાલે	૦-૧-૦
૯ વાંધાનું વન	૦-૪-૦	૨૪ બાળડાયરી	૦-૩-૦
૧૦ બકુલ હાર	૦-૪-૦	૨૫ ચોપગાંની ચતુરાઈ	૦-૪-૦
૧૧ બગ્ગીપુરી	૦-૪-૦	૨૬ ગંધડાનું રાજ	૦-૧-૦
૧૨ સોનાકુમારી	૦-૪-૦	૨૭ રમકડાની કુકાન	૦-૧-૦
૧૩ તોફાની ટીપુડો	૦-૬-૦	૨૮ બકુલ જમડખ	૦-૧-૦
૧૪ ક્યુમર	૦-૩-૦	૨૯ મકનો મસ્તાનો	૦-૧-૬
૧૫ ધૂપસળી	૦-૪-૦	૩૦ બંગાળી મિરબલ	૦-૬-૦

પહેલો સેટ: કુલ કિંમત ૮-૦-૬ તેને અઢલે આખો લેનારને રૂપિયા સાડા સાત. પોસ્ટેજ, ટપાલ માર્ગે સવા રૂપિયા. સ્ટેશનવાળાં ગામોએ રેલ્વે પાર્સલ સરતું પડશે.

સેટબીજો: (તૃતીય છે) (૧) ભૂતભૂતનામણી (૨) સવાકાની આપ વીતી (૩) ખોટી ખોટી વાતો પછી (૪) કોલસા કાકા (૫) પ્રાણી પુરાણ (૬) અજમસ્તાન (૭) સંતાકુકડી. જેમ જેમ તૈયાર થશે તેમ તેમ બહાર પડશે.

રસમય] ખાંચણાં [કોલગીનો

લોક સાહિત્યના ભેખધારી મેધાળીછએ લખેલા વિસ્તૃત પરિચય સથે. બે ત્રણ સુંદર ચિત્રો છતાં કિંમત ૦-૫-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦

